

Kadın sağlığı ve hastalıkları ile gebelik ve çocuk hastalıkları üzerine XVI. yüzyılda yazılmış Türkçe bir risale: *Ravzatü'n-Nisā*

Ahmet Acıduman*

Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı Profesörü

*İletişim: aciduman@medicine.ankara.edu.tr

SUMMARY: Acıduman A. (Department of Medical History and Ethics, Ankara University Faculty of Medicine, Ankara, Turkey). A Turkish pamphlet on gynecology and obstetrics and pediatrics in the 16th century: *Ravzat al-Nisā*. Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi 2015; 58: 171-188.

To expose the knowledge and approaches on gynecology, obstetrics and pediatrics in *Ravzat al-Nisā* (Gardens of Women), which is taken into account as work by poet physician Nidai of Ankara in the literature is aimed in this study. The copy of *Ravzat al-Nisā*, which is in Kütahya, Tavşanlı, Zeytinoğlu Public Library, Nr: 581/2 was studied. The work was transliterated into contemporary Turkish alphabet and then the situation of the work in Turkish history of medicine was tried to be determined, comparing the findings from work with the knowledge and approaches in the medical works, which were written before and after *Ravzat al-Nisā*. *Ravzat al-Nisā* consists of nine sections; the first three of them are completely and the fourth section is partially present and the rest of the pamphlet is absent in this copy. It is possible to say that herbal, animalistic materials and minerals, with the aim of both empirical and magical, and sometimes religious methods were frequently used to cope with diseases and no distinction was observed between these methods. Although it is considered that the first work on obstetrics and pediatrics was *Tadbir al-Mawlud* by poet physician Şifā'î of Ayaş in the history of Turkish medicine literature, this study revealed that *Ravzat al-Nisā*, if not exclusively, is one of the earliest works written separately on these subjects in Ottoman Empire. If Nidai is accepted as the writer of *Ravzat al-Nisā*, it is possible to propound that this work revealed that Nidai spent a part of his life in Gediz-Kütahya and it also conveyed Nidai's date of death as "after 1574" instead of "after 1567"

Key words: *Ravzat al-nisa, pediatrics, obstetrics and gynecology, history of Turkish medicine, Ottoman Empire.*

ÖZET: Bu çalışmada literatürde Ankaralı şair hekim Nidâ'î'nin eserleri arasında sayılan *Ravzatü'n-Nisā* adlı eserde kadın hastalıkları, gebelik ve çocuk hastalıkları konusunda yer alan bilgi ve yaklaşımların ortaya konması amaçlanmıştır. *Ravzatü'n-Nisā*'nın Tavşanlı, Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi 581/2 numarada bulunan nüshası üzerinde çalışılmıştır. Eserin çağdaş Türkçe abeceye çevriyazısı yapılmış, elde edilen bulgular, *Ravzatü'n-Nisā*'dan önce ve sonra yazılmış olan bazı eserlerde yer alan bilgi ve yaklaşımlarla karşılaştırılarak, eserin Türk tıp tarihi içindeki yeri belirlenmeye çalışılmıştır. Dokuz bölümden oluşan *Ravzatü'n-Nisā*'nın ilk üç bölümü ile 4. bölümünün bir kısmı adı geçen nüshada bulunmakta olup, eserin geri kalan bölümü ise üzerinde çalışılan bu nüshada noksandır. *Ravzatü'n-Nisā*'nın elimizde bulunan kısmı gözden geçirildiğinde, hastalıklarla başa çıkabilmek için bitkisel, hayvansal ve madensel maddelerin hem ampirik, hem de sihirselsel tedavi amaçlarıyla kullanıldığını, bazen de dini yöntemlere başvurulduğunu ve bu yöntemler arasında herhangi bir fark gözetilmediğini söylemek olasıdır. Türk tıp tarihi literatüründe gebelik, doğum, çocuk sağlığı ve hastalıkları konusunda ilk eser olma ayrıcalığı Ayaşlı Şair Hekim Şa'bân Şifâ'î'nin *Tedbrü'l-Mevlūd* (1701) adlı eserine verilmekle birlikte, yapılan inceleme, XVI. yüzyılda (981/1573-74) yazılan *Ravzatü'n-Nisā*'nın, çok

kapsamlı olmamakla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu döneminde bu konuda müstakil olarak yazılmış ilk eserlerden biri olduğunu göstermektedir. *Ravzatü'n-Nisâ*'nın yazarı olarak Nidâ'î kabul edildiğinde, bu eserin Nidâ'î'nin yaşamının bir dönemini Kütahya'nın Gediz ilçesinde geçirdiğini açığa çıkardığını ve yine, Nidâ'î'nin ölüm tarihini de "1567'den sonrası" yerine "1574'den sonrasına" taşıdığını ileri sürmek olanaklı görünmektedir.

Anahtar kelimeler: *Ravzatü'n-nisa, çocuk sağlığı ve hastalıkları, kadın hastalıkları ve doğum, Türk tıp tarihi, Osmanlı İmparatorluğu*

Kadın hastalıkları, gebelik, gebe kalabilmek, gebeliği önlemek, loğusalık, yeni doğan, yeni doğanın yaşayıp yaşamayacağı, doğacak çocuğun cinsiyeti ve doğuma ilişkin prognozlar gibi konularda antik Mısır uygarlığına ait *Kahun* (MÖ.~1900), *Ramesseum*, Berlin (MÖ.~1350) ve *Karlsberg papirüsleri* gibi belgeler günümüze ulaşan en eski yazılı kaynaklar arasında bulunmaktadır.¹ Hippokrates'in (MÖ. 460-370) *Aforizmalar*'ında bu konuda kayıtlar bulunurken,^{2,3} yine *Kadınların Doğası Üzerine*, *Çocuğun Doğası Üzerine*, *Yedi Aylık Fetüs*, *Sekiz Aylık Fetüs*, *Kadın Hastalıkları*, *Genç Kız Hastalıkları*, *Süperfetasyon* ve *Fetüsün Çıkarılması* gibi konuyla ilgili eserler de *Corpus Hippocraticum* içerisinde yer almaktadır.^{4,5} Kadın hastalıkları ve doğum hakkında yazılan en önemli eserlerden birisi Efesli Soranus (98-138) tarafından kaleme alınan *Gynaecia* olup,⁶ bu eser yüzyıllarca alanının en önemli kaynak eseri olma özelliğini korumuştur.⁷ Bizanslı ünlü hekim ve cerrah Paulus Aeginata'nın (625-690) *Epitome* adlı eserinde konuların tıbbi yönünün yanı sıra,⁸ cerrahi yönüne de ait önemli kayıtlar yer almaktadır.⁹

Orta Çağ İslâm coğrafyasında ise Doğu halifeliğinde Ebû Bekr Zekeriyâ er-Râzî'nin (865-925) *el-Hâvî fî't-Tıbb*,¹⁰ 'Alî bin 'Abbâs el-Mecûsî'nin (930?-994) *Kâmilü's-Sinâ'ati't-Tıbb*^{11,12} ve İbn Sînâ'nın (980-1037) *el-Kânûn fî't-Tıbb*^{13,14} adlı eserleri kadın hastalıkları, gebelik, doğum, çocuk sağlığı ve hastalıkları ile ilgili önemli bilgilerin bulunduğu kaynaklar olup, Orta Çağ İslâm coğrafyasında Batı halifeliğinde yaşamış ve eser vermiş olan Ebu'l-Kâsım ez-Zehrâvî'nin (936-1013) *et-Tasrîf* adlı eserinin 30. bölümünün¹⁵ de adı geçen konuların cerrahi yönüyle ilgili önemli bilgiler içermekte olduğu bilinmektedir. Yine çocuk hastalıkları üzerine yazılan ilk eser olan Râzî'nin *Risâle fî Tıbbi'l-Etfal*'i, Latinceye *Practica Puerorum* adıyla çevrilmiş ve *Kitâbu'l-Mansûrî fî't-Tıbb*'in Latincesi *Liber Almansoris*'le birlikte pek çok kez Latince olarak

basılmıştır.¹⁶

Osmanlı İmparatorluğu döneminde yazılmış pek çok tıbbi eser içerisinde kadın hastalıkları, gebelik, doğum, çocuk sağlığı ve hastalıkları ile ilgili bilgiler bulunmakla birlikte,¹⁷⁻²⁵ bu dönemde gebelik, doğum ve çocuk hastalıkları üzerine yazılmış ilk kapsamlı eser olarak Ayaşlı Şa'bân Şifâ'î (ö.1705)'nin *Tedbirü'l-Mevlûd* (1701) adlı yapıtı kabul edilmektedir.^{7,26,27}

Bu çalışma ile kadın hastalıkları, gebelik ve çocuk hastalıkları konusunda *Ravzatü'n-Nisâ* adlı eserde yer alan bilgi ve yaklaşımların ortaya konması, bunların kendisinden önce ve sonraki eserlerde yer alan bilgi düzeyi ve yaklaşımlarla bir ölçüde karşılaştırılabilmesi, sınırlı da olsa bir fikir geliştirilebilmesi amaçlanmıştır.

Materyal ve Metot

Ravzatü'n-Nisâ'nın Tavşanlı, Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi 581/2 numarada bulunan nüshası üzerinde çalışılmıştır.²⁸ Eserin içinde bulunduğu ciltte iki yapıt bulunmakta olup, 581/1 numarada yer alan eser ise Nidâ'î'nin *Menâfi'ü'n-Nâs* adlı yapıtıdır.²⁹

Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi adlı eserde *Ravzatü'n-Nisâ*'nın Ankaralı hekim Nidâ'î'nin eserleri arasında sayıldığı görülmektedir.³⁰ Adı geçen nüshanın başına muhtemelen sonradan eklenmiş olan "Hâza kitâbu hukemâ'i nisâi hakkında, şâhib Molla 'Abbâs rahmetullahi 'aleyhi vus'a" şeklindeki kayıttan, yazmanın sahibinin Molla 'Abbâs olduğu anlaşılmaktadır (Şekil 1).²⁸ Benzer bir kayıt da 581/1'de yer alan *Menâfi'ü'n-Nâs*'in başında "Hâza kitâbu reculi hakkında, Mollâ 'Abbâs rahmetullahi 'aleyhi vus'a" şeklinde yer almaktadır.²⁹ *Ravzatü'n-Nisâ* Türkçe olup, ta'lik yazı ile kaleme alınmıştır. Eserin her sayfasında 25 satır vardır ve sayfa numaraları sonradan 145-165 olarak verilmiş olup,²⁸ *Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi*'nde ise 135^b-165^b olarak bildirilmiştir.³⁰ Eserde önceden

*Bu yazı 13-15 Kasım 2013 tarihlerinde Kastamonu'da düzenlenen Aydın Sayılı'nın Doğumunun 100. Yılı Anısına Uluslararası XVI. Yüzyıl Osmanlı Uygarlığı'nda Bilim ve Felsefe Sempozyumu'nda aynı başlıkla sunulan sözel bildiriye dayanmaktadır.

verilmiş olan sayfa numaraları ise 1-37'dir (19'dan sonraki sayfada numara yok, son sayfa 37 olarak numaralanmıştır).²⁸

Dokuz bölümden oluşan bu eserin ilk üç bölümü ile 4. bölümünün bir kısmı adı geçen nüshada bulunmakta olup, eserin geri kalan bölümü ise üzerinde çalışılan bu nüshada noksandır.²⁸ Araştırmalarımız sırasında, eserin üzerinde çalıştığımız nüshasından başka bir nüshaya halen rastlanmamış olup, bu konudaki araştırmamız sürmektedir.

Eserin çağdaş Türkçe abeceye çevriyazısı yapılmış olup, makalenin sonunda sunulmuştur. Elde edilen bilgiler, *Ravzatü'n-Nisā*'dan önce ve sonra yazılmış olan bazı eserlerde yer alan bilgi ve yaklaşımlarla karşılaştırılarak, eserin tıp tarihimiz içindeki yeri belirlenmeye çalışılmıştır.

Bulgular

Ravzatü'n-Nisā'nın girişinde eserin yazarı kendisini "...bu fakîr ve hâkîr ve dervîş-i nâkizî el-müte'arrif bi-'uyûbi nefsihi..." şeklinde tanıtmakta (Şekil 2) ve kendisi hakkında bazı bilgiler vermektedir.²⁸ Kütahya'nın Gediz kasabasında bulunan yazar, burada hadis ve İslâm şeriatına dair geçerli kitapları tetkik ederken, peygamberin eğer bir ilde adil hâkim, amil âlim ve kâmil hekim bulunmuyorsa, o il zarar kaynağı ve tehlike yeri olması nedeniyle, bu uyulması gereken emri farz-ı ayn gibi bilerek, kâmil hekim olmadığı için vatanı terk etmek daha uygun olduğundan gitme fikrinde iken, görünmez seslenicinin ilhamlar vermesi üzerine zihninin sakinleştiğini, vatan sevgisinin imandan olması nedeniyle ümitlendiğini, kendisine atalarından miras kalan bütün varlığı, mülk ve ağırlıkları dağıttığı için bir başka ilde, hayatına az kazanç ile baştan başladığından, kimseye muhtaç olmayacak kadar, elinde ilimden gücü, ustalıktan sermayesi olduğunu bilerek, eski hekimlerin ve son dönemdeki tabiplerin tecrübe ederek kitaplaştırdıkları eserlerinden bazılarını elde ederek tetkik ettiğini, gayet geçerli, akla uygun ve sağduyu katında geçerli olduklarını gördükten sonra, pek çok eser temin ederek incelediğini, İslam topluluğunun hastalarından pek çok kişinin hastalığını tedavi ederek, Tanrı'nın izniyle, iyileşmelerine sebep olduğunu bildirmektedir.²⁸

Eserin yazılma nedeni ve yazılım tarihi hakkında da eserin girişinde bilgi verilmektedir. Çocuğu olmayan bir kişi bu derdine çare bulacak bir hekim ararken, yazarımızla karşılaşmış ve o da bu kişiye daha önceki ve son dönemde yetişmiş hekimlerin denenmiş ilaçlarından bazı önerilerde bulunmuştur. Bir süre sonra hicri 981 yılında [1573-74] (Şekil

3), bu kişi bir çocuğun elinden tutarak gelmiş, verilen ilaç nedeniyle çocuğu olduğunu bildirdikten sonra, yazarımızdan pek çok kişinin yararlanacağı ve sonraya da kalacak bir eser, bir risale yazması dileğinde bulunmuştur.²⁸

Eserin bir haftada yazıldığı, isminin *Ravzatü'n-Nisā* olduğu, dokuz ravzadan oluştuğu (Şekil 4) ve bu ravzaların başlıkları da eserin giriş bölümünde verilen bilgiler arasında bulunmaktadır (Şekil 5).²⁸ Başlıklar şunlardır:

- Evvelkî ravza şol dârûlar beyânındadır ki hâmile olmayan hâtûnlara 'ilâc itseler hâmile ola.
- İkinci ravza şol 'alâmetler beyânındadır ki hamli andan bilinür.
- Üçüncü ravza şol 'ilâclar beyânındadır ki şarblanan 'avrete 'ilâclar itseler ol 'ilâc sebebiyle asânlık ile toğsa bi-iznillahi-te'âlâ.
- Dördüncü ravza şarından öli oğlan çıkarması ve oğlan bıraktırması ve hâmile 'avret ve süd emer oğlan ve rahm ve hayz ve nifas hâller beyânındadır.
- Beşinci ravza şol edviyelerin beyânındadır ki ol dârûlar sebebiyle hâtûnlar meger kız oğlan gibi olub ba'z devâyı itmek ile hâmile ve ba'zısı ile hâmile olmaya.
- Altıncı [ravza] cimâ' olmayacak mekânları ve mübârek olıcağ vaktleri bildirür.
- Yedinci ravza zülf yağları ve ağız miskleri ve bahûr ve bahûr şuları ve 'amel-i miskler ve müşğî şabûnlar ve ğaliyalar beyânındadır.
- Sekizinci ravza saç boyasınının tâtîkin bildirir.
- Toğuzuncu ravza esbâbdan leke çıkarmanının tâtîkin bildirir.²⁸

Evvelkî ravza şol dârûlar beyânındadır ki hâmile olmayan hâtûnlara 'ilâc itseler hâmile ola

Bu bölüm Süleyman Peygamber ile ilişkilendirilmiştir. Süleyman Peygamber insanların, cinlerin ve perilerin bulunduğu divanında bazı kadınların gebe kalamamasının, ya da bazılarının bir iki kere gebe kalıp, çocuk doğurduktan sonra yeniden gebe kalamamasının hangi hastalıklar sebebiyle olduğunu sormuş, kendisine verilen cevapta da kadınların gebe kalamamasının altı hastalık nedeni ile olduğu bildirilmiştir. Bu sebepler sırasıyla rahim ve vaginada yel olması, çok hastalık çekmek, vulva/vaginada etlenme olması, uterus ve vaginada enfeksiyon, kadına büyü yapılması ve şişmanlık olarak sayılmıştır. Daha sonra bu hastalıkların nasıl anlaşılabileceği sorusu cevaplandırılmış bir başka deyişle semptomlar sıralanmıştır. Sonrasında her sebep için

bir tedavi reçetesi verilmiştir. Daha sonra “nev’-i diğer” başlıkları altında pek çok tedavi reçetesinin sıralandığı görülmektedir. Bu reçetelerde bitkisel ve hayvansal kökenli maddeler bulunmaktadır. İlaçlar çoğunlukla fitil olarak vaginal yolla kullanılmakta, bazen ağız yoluyla da verilmektedir. Tılsımların ve bazı duaların da gebeliğin oluşması için kullanıldığı görülmektedir. Bu bölümde ilginç olan bir bulgu erkeklerin kullanacağı bazı ilaç reçetelerinin de verilmiş olmasıdır. Bir diğer ilginç bulgu ise gebe kalamamanın nedeninin erkekten mi yoksa kadından mı kaynaklandığının anlaşılması için sunulan bir testtir. Gebe kaldıktan sonra sürekli düşük yapmak nedeniyle (habitüel abortus) çocuk doğuramayan kadınlar için de bir reçete verildiği görülmekte, bebeğin cinsiyetinin belirlenmesi için de bazı öneriler bulunmaktadır.²⁸

İkinci ravza şol ‘alâmetler beyânındadır ki hâtûnlarıñ hamli andan bilinür

Bölümün başlangıcında gebelik belirtileri bildirilmiştir. Bir kadının gebe olup olmadığının anlaşılabilmesi için yapılacaklar yani bir anlamda gebelik testi olarak adlandırılabilir öneriler ile bebeğin cinsiyetinin belirlenmesinde yararlanılabilecek bazı bulgular bu bölümde ele alınmıştır.²⁸

Üçüncü ravza şol ‘ilâclar beyânındadır ki şarblanan ‘avrete ‘ilâc itseler anıñ sebebiyle asânlık birle toğura bi-izni-llahi te‘âlâ

Bu bölümde güç doğumlarda kullanılacak tedavi yöntemleri bildirilmektedir. Doğumu kolaylaştırmak için vücudun herhangi bir bölümüne bir tılsım gibi asılarak kullanılabilecek çeşitli hayvansal, bitkisel ve madensel maddeler önerilmektedir. Ayet yazılı bir nesnenin kola bağlanması ya da ayet yazılı bir cam kabın içindeki suyun içilmesi gibi dinsel/mistik öneriler de bu bölümde güç doğumun kolaylaştırılması için sunulan öneriler arasındadır. Bu bölümde az da olsa ampirik ilaç önerileri de yer almaktadır.²⁸

Dördüncü ravza qarından öli oğlan çıkarması ve oğlan bıraktırması ve hâmile ‘avret ve süd emer oğlan ve rahm ve hayz ve nifâs hâller beyânındadır

Bu bölümde başlıktan da anlaşılacağı gibi birbirinden farklı konularda tedavi önerileri sunulmaktadır. Bölümün başında batında ölen çocuğun (abortus ya da in utero mort fetal) düşürülebilmesi için farklı uygulama biçimlerinde kullanılabilecek ilaçlar verilmiştir. Bu ilaçlar arasında yağlar, ağız yoluyla kullanılabilecek ilaçlar, fitiller, tütsüler

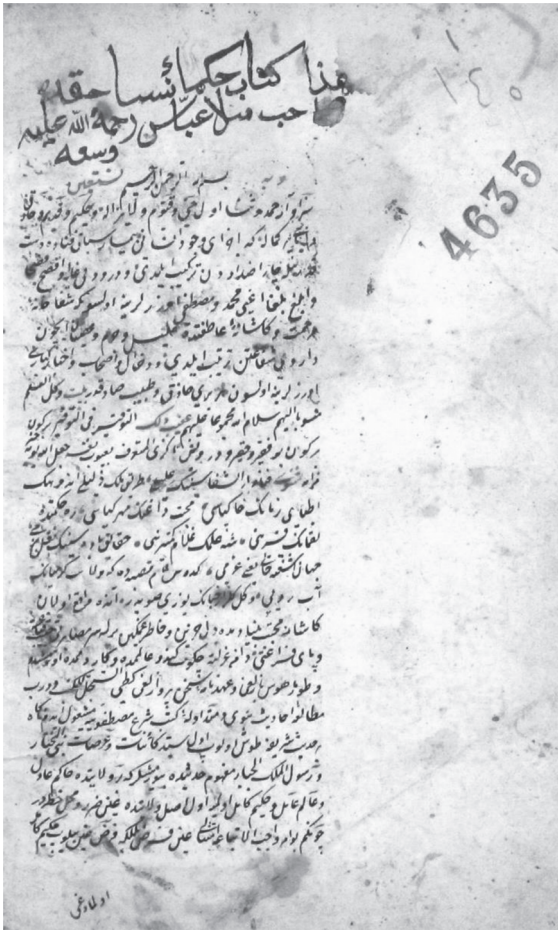
olduğu gibi, tılsımlar da bulunmaktadır. Bu bölümde ayrıca düşmeyen plasentanın atılabilmesi için kullanılacak ilaçlar sunulmuştur. Bu kısmın sonunda adet görmek isteyen kadınlar için de bir ilaç önerisi bulunmaktadır. “Evvelki maṭlab hâmile ‘avret süd emer tıfl oğlan hâllerin bildirir” alt başlığı altında bu bölümde ele alınan konulardan birisi düşük tehdidi durumlarında kullanılacak ilaçlar olup, bu konuyla ilgili olarak ağızdan kullanılabilecek ilaçlar, vücuda sürülerek kullanılacak ilaç reçeteleri ve tılsım önerileri verilmiştir. Sütün gelmediği ya da az olduğu durumlarda sütü çoğaltmak için verilecek ilaçlar, memede ortaya çıkan şişliklerde (mastitis?) kullanılacak ilaçlar, rahimde ortaya çıkan şişliklerde kullanılabilecek ilaçlar da bu bölümde ele alınmıştır.²⁸

Daha sonra ise süt çocukluğu döneminde çocuklarda görülen hastalıklar için tedavi önerileri sıralanmıştır. Metinde çocuk hastalıkları olarak ele alınan hastalıklar arasında; başı kel olmak ve saç kıran (favus ve alopecia), bedende sivileler olmak (isilik?), inizede olmak (zayıf, halsiz, hasta olmak), harareti çok olup suyu çok içmek, karnı südde (tıkaç, engel) ile dolup davula dönmek (abdominal distansiyon), kavuğunda taş olmak (mesane taşı), sidiği tutulmak (idrar retansiyonu; oligüri, anüri), sar‘a (epilepsi), ummu’s-sıbyân (infantil konvülsiyonlar) sayılmaktadır. Tedavi önerileri arasında bitkisel ve hayvansal kökenli ilaçların yanında tılsımlar ve nüshaların (muska) da yer aldığı görülmektedir. Bu bölümde bazı hastalıklarla birlikte bazı semptomların da hastalık olarak nitelendirildiği görülmektedir.²⁸

Bu bölümün sonu ile birlikte, eserin 5., 6., 7., 8. ve 9. bölümleri elimizde bulunan nüshada noksan olup, eserin yalnızca son yaprağı bulunmaktadır. Bu yaprakta ise lekelerin nasıl çıkarılacağına dair bilgiler bulunmaktadır.²⁸ Noksan olan bu bölümlerde “ziynet/süs” başlığı altında ele alınabilecek olan bazı uygulamaların (zülûf yağları, ağız miskleri, güzel kokular, kokulu sular, miski sabunlar, saç boyama, elbiseden leke çıkarma vb.) ele alındığı, yazının girişindeki fihristten öğrenilmektedir.²⁸

Değerlendirme

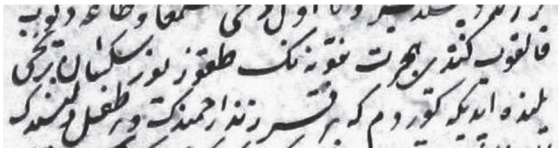
Türk tıp tarihi literatüründe gebelik, doğum, çocuk sağlığı ve hastalıkları konusunda ilk eser olma ayrıcalığı Ayaşlı Şair Hekim Şa‘bân Şifâ’î’nin *Tedbirü’l-Mevlûd* (1701) adlı eserine verilmektedir.^{7,26,27} Bir mukaddime, sekiz bâb ve bir hâtmeden oluşan bu oldukça kapsamlı eserin, giriş bölümünde insanların kadın ve erkek olarak ikiye ayrılması, buluş ve evlilikten; birinci bâbında cinsel ilişki ve kısırlıktan; ikinci bâbında gebelikten;

Şekil 1. Ravzatü'n-Nisâ'nın başlangıç sayfası [Tavşanlı, Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi, No: 581/2, s. 144].²⁸

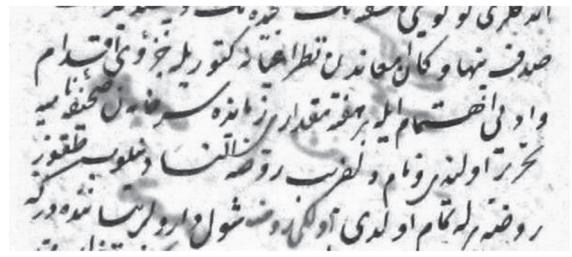

Şekil 2. Ravzatü'n-Nisâ'nın girişinde eserin yazarının kendisini tanıttığı satırlar [Tavşanlı, Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi, No: 581/2, s.145].²⁸

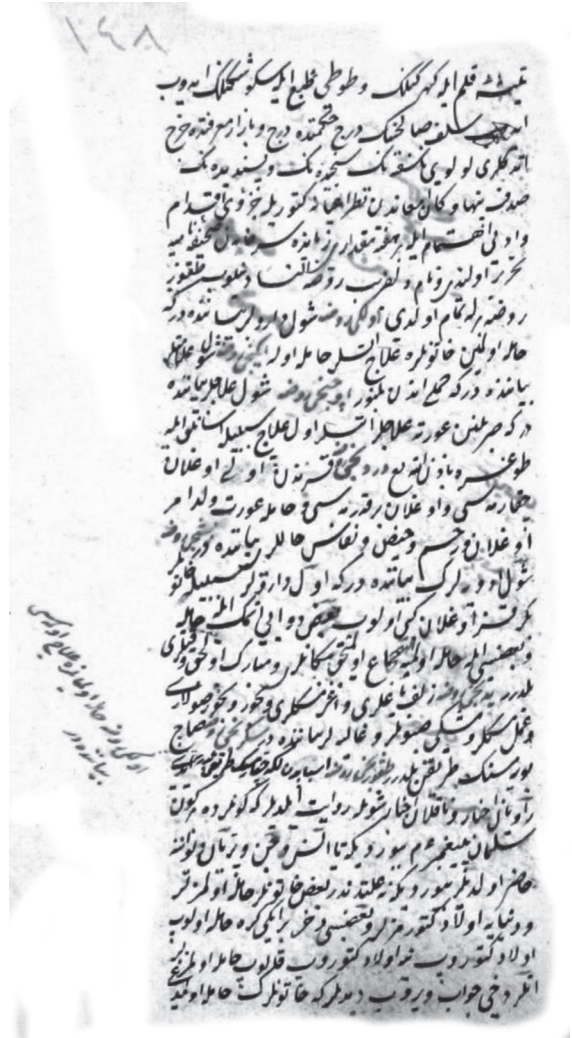

Şekil 3. Ravzatü'n-Nisâ'nın yazılış tarihini bildiren satırlar [Tavşanlı, Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi, No: 581/2, s.147].²⁸

üçüncü bâbında fetüsün oluşumundan; dördüncü bâbında gebe için alınacak tedbirlerden, güç doğum ve ebelere gerekli olan şeylerden; beşinci bâbında çocuk doğarken ve doğduktan sonra alınacak tedbirlerden; altıncı bâbında çocuk hastalıklarından; yedinci bâbında vebadan; sekizinci bâbında çocuğun

Şekil 4. Ravzatü'n-Nisâ'nın yazıldığı süreyi, ismini ve dokuz ravzadan oluştuğunu gösteren satırlar [Tavşanlı, Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi, No: 581/2, s.148].²⁸

Şekil 5. Ravzatü'n-Nisâ'da yer alan ravzaların konu başlıklarının bulunduğu sayfa [Tavşanlı, Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi, No: 581/2, s.148].²⁸

terbiye edilmesinden, buluşdan önce ve sonra çocuktan; hâtîmede ise insanın ömrü ile olağan ölümden bahsedilmektedir.³¹

Yapılan inceleme 981/1573-74 tarihli Ravzatü'n-Nisâ'nın kadın sağlığı, hastalıkları, gebelik,

doğum ve çocuk hastalıkları konusunda Osmanlı İmparatorluğu döneminde yazılmış ilk eserlerden birisi olma özelliğini taşıdığını göstermektedir. *Ravzatü'n-Nisā*'da da benzer bir sıralama ile kısırlıktan başlayarak, gebelik, zor doğum, doğum sonrası kadınlarda ortaya çıkan sorunlar ve çocuk hastalıkları ele alınmıştır. Bu konulardan sonra “ziynet/süs” başlığı altında ele alınabilecek olan bazı uygulamaların da (zülûf yağları, ağız miskleri, güzel kokular, kokulu sular, miski sabunlar, saç boyama, elbiseden leke çıkarma vb.) eserde ele alındığını, yazının girişindeki fihristten öğreniyoruz. Ama ne yazık ki ilgili kısımlar elimizdeki yazmada bulunmamaktadır.

Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü adlı eserde *Ravzatü'n-Nisā*'nın yazarı olarak “Nidâî Mehmed Çelebi al-Ankaravî”³⁰ olarak bildirilmekle birlikte, Hekim Nidâî'nin kimliği konusunda literatürde bir karışıklık bulunmaktadır. Önceki bir çalışmamızda da sunulduğu gibi,²⁵ *Menâfi'ü'n-Nâs* adlı eserin yazarının bazı yerlerde Tabib Kaysunî ya da Kaysunî-zade, bazı yerlerde Derviş Nidâî diye gösterilmesinin, Brockelmann ve Blochet gibi yazarların Kaysunî-zade'yi Mehmed Bedreddin bin Mehmed Kaysunî Nidâî diye bildirerek her iki yazarı aynı kişi sanmalarının bu karışıklığın nedeni olduğu,³² *Genc-i Esrâr-ı Ma'nî* adlı eserinde isminin Şa'bân,³³⁻³⁵ *Menâfi'ü'n-Nâs* adlı eserinde Ankaralı olduğunu bildiren Nidâî'nin,³⁶⁻³⁸ *Rebi'ü's-Selâme* adlı eserinde kendisini “Kaysunî-zâde Nidâî” olarak anmasının, büyük olasılıkla bu karışıklıkta etkili olduğu^{34,39} literatürde yer alan bilgilerdir.

Feridun Nafiz Uzluk'un makalelerinde Nidâî'nin derviş tabip olarak bildirilmesi^{33,40} ve yine Kâtip Çelebi'nin *Keşfu'z-Zunûn*'unda *Menâfi'ü'n-Nâs* yazarı olarak “Derviş Nidâî” adının verilmesi⁴¹ destekleyici ipuçları olarak değerlendirilirse, eserin girişinde adını vermeyip, kendisini “fağîr ve hağîr ve dervîş nâkizî” olarak tanıtan *Ravzatü'n-Nisā* yazarının “Ankaralı Şair ve Hekim Nidâî” olduğunu söylemek mümkün görünmektedir. Yaşam öyküsü göz önüne alındığında, yine önceki bir çalışmamızda da ele alındığı üzere,²⁵ literatürde, Şair Şa'bân Nidâî'nin 1534'ten sonra Kırım'a gelmiş olduğu,³⁴ 950/1543-44 yılında *Genc-i Esrâr-ı Mā'nî*'yi burada yazdığı,³⁵ 1544 yılında hapse girdiği ve 1551 yılında Sâhib-Girây'ın öldürülmesinden sonra hapisten çıktığı,³⁴ sonrasında Kırım'dan Konya'ya gelerek burada vali olarak bulunan Şehzade II. Selîm'e bağlandığı ve Mevlevî tarikatine katıldığı bilgisine ulaşıldığı görülmektedir.^{42,43}

Öte yandan Şen'in⁴⁴ de işaret ettiği üzere, Sâhib

Giray Han'ın öldürülmesinden sonra, hanın kızı Nûri Sultan Hânî'nin isteği üzerine, Sâhib Girây'ın İstanbul'dan Kırım'a gönderildiği zamandan başlayarak, öldürüldüğü tarihe kadar (1532-1551) olan olaylara bizzat şahit olarak yazdığı ve 960/ (1552-1553) yılında tamamladığı *Târîh-i Sâhib Giray* Han adlı eserindeki ifadelerine dayanarak Nidâî'nin Kırım'da Remmâl Hoca olarak tanındığı görülmektedir.⁴⁵ Togan⁴⁶ da *Târîh-i Sahib Geray Xan* adlı eserin yazarı olarak “Qaysunizade Nidâî Remmal Xoca” adını bildirmektedir. Yine Şen'in⁴⁴ *Nusret-i Gazâ-yı Sâhib Gerây Hân: Hikâyet-i Boğdan* adlı mesnevi tarzında yazılmış manzum eser üzerine yaptığı incelemede de hem “Hâce Remmâl,” hem de “Nidâyî” isimlerinin eserde yer aldığı görülmektedir. Bu durumda Nidâî'nin Kırım'a gittiği tarihi 1532 yılına almak ve 1553 yılında da Kırım'da bulunduğunu söylemek olanaklı görünmektedir. Levend⁴⁷ XVII. yüzyıl şairlerinden hattat Fasih Ahmed Dede'nin elyazısı ile yazdığı Nidâî'nin Şair Fuzûlî'nin hakkındaki fıkrasına dayanarak Nidâî'nin Bağdad'a vardığı yıl Şair Fuzûlî vefat ettiği bilgisini vermektedir. Şair Fuzûlî'nin ölüm yılının 963/1556, ölüm sebebinin de tâûn olduğunu bildiren Levend,⁴⁷ “sonradan II. Selîm'e başhekim olan Nidâî Çelebi'nin o tarihte Bağdad'a gitmesi, belki de bu hastalık dolayısıyladır” şeklinde bir yorumda bulunmaktadır. Bu bilgilerin doğruluğu kabul edildiğinde de Nidâî'nin 1556 yılında Bağdad'da bulunduğunu söylemek olanaklı görünmektedir.

Bazı yazarlar Şehzade II. Selîm'in tahta çıkmak için İstanbul'a geldiğinde, Nidâî'nin de İstanbul'a geldiğini ve hekimbaşı olduğunu ileri sürerken,^{42,43} bu görüşün karşısında olup, hekimbaşı olmadığı yönünde görüş bildirenlerin de bulunduğu görülmektedir.³⁴ Buradan yola çıkıldığında yazarımızın *Ravzatü'n-Nisā*'yı yazarken Gediz'de bulunduğu bilgisi önemli bir ipucu gibi görünmektedir. Şehzade II. Selîm'in Konya'ya ilk kez gidişi 1542 yılında sancak beyi olarak olmuş ve ağabeyi Şehzade Mehmed'in ölümü nedeniyle 1543 tarihinde Manisa sancak beyliğine atanarak Konya'dan ayrılmıştır.⁴⁸ Şehzade Selîm'in Konya'ya ikinci defa gidişi ise 1558 yılında Manisa'dan nakliyle olmuş ve 1559 tarihinde burada göreve başlamıştır.⁴⁸ Şair Nidâî'nin de Konya'ya gelmesi ve Şehzade II. Selîm'e bağlanması da bu tarihten sonra olabilir. Şehzade II. Selîm'in 1562 tarihinde Kütahya'ya nakledildiği bilinmektedir.⁴⁸ Bu durumda Nidâî'de Gediz'e gelmiş olmalıdır. Eğer *Ravzatü'n-Nisā*'nın yazarı Ankaralı Şa'bân Nidâî ise, eserin yazım tarihi olan 981/1573-74 yılında Nidâî'nin Gediz'de bulunması ile ilgili

olarak şunlar söylenebilir: Ya Şehzade II. Selîm 1566 yılında Osmanlı tahtına geçmek üzere İstanbul'a gittiğinde Nidâ'î onunla birlikte İstanbul'a gitmemiş ve Gediz'de kalmıştır; ya da Şehzade II. Selîm'le birlikte İstanbul'a gitmiş, ama sonra Gediz'e geri dönmüştür. Yine girişteki anlatım tarzından onun uzun bir süre Gediz'de bulunduğu anlaşıldığından, Nidâ'î'nin İstanbul'a gitmemiş olma olasılığı daha ağır basmakta, bu durum da hem *Menâfi'ü'n-Nâs*'ın 974/1566 hem de *ed-Durrü'l-Manzûm fi't-Tıbb*'ın 975/1567 tarihlerinde Kütahya/Gediz'de yazılmış olabileceğini düşündürmektedir.

Ravzatü'n-Nisâ'nın girişinde yazarın bildirdiği, kendisine atalarından kalan bütün mal varlığını dağıttığı bilgisi, Nidâ'î'nin *Menâfi'ü'n-Nâs* adlı eserinde kitabı yazma nedenini bildirdiği 60. bâbında verdiği benzer bir bilgiyle^{25,1} koşutluk taşıdığı fark edilmektedir. *Ravzatü'n-Nisâ*'nın yazılış biçimi ve içeriği de, yazarının Ankaralı Şair Hekim Şa'bân Nidâ'î olabileceğini kuvvetle düşündürmektedir. *Ravzatü'n-Nisâ*'nın giriş kısmında düz yazı ile birlikte, zaman zaman mesnevi tarzında yapılmış olan manzum açıklamalar, Nidâ'î'nin *Menâfi'ü'n-Nâs* adlı eserinde³⁶⁻³⁸ de karşılaşılan bir tarzdır. Yine *Ravzatü'n-Nisâ* yazarının sıklıkla hastalıkların tedavisi için mistik/dinsel önerilerde bulunması onun oldukça mistik bir kişiliği olduğunu göstermektedir ki, Nidâ'î'nin de böyle bir kişi olduğu^{34,49} bilinmektedir.

Öte yandan, yazımızın *Ravzatü'n-Nisâ*'da hastalık ya da semptomun adını verdikten sonra hemen tedavi önerilerini sunduğunu yapılan inceleme ortaya koymaktadır. Benzer durum Nidâ'î'nin *Menâfi'ü'n-Nâs*'ında da görülmektedir.²⁵ Şa'bân Nidâ'î'nin *Ravzatü'n-Nisâ*'nın yazarı olduğunu destekleyebilecek önemli bulgulardan birisi de, *Ravzatü'n-Nisâ*'da çocuk hastalıklarının ele alındığı bölümün elimizde olan kısımları ile Nidâ'î'nin *Menâfi'ü'n-Nâs* adlı eserinde yer alan çocuk hastalıkları bölümünün²⁵ büyük bir kısmının örtüşmesidir. Yine kadın hastalıkları konusunda *Menâfi'ü'n-Nâs*'da yer alan bazı reçetelerin de^{38,2} *Ravzatü'n-Nisâ*'da bulunduğu görülmektedir.

Eser bir derleme gibi durmaktadır. Örneğin, birinci kısımda Süleyman Peygamber ile ilişkilendirilmiş olan bölüm kendi içerisinde bir bütün oluşturmaktadır. Nev'-i diger başlığı altında verilen açıklamalar/reçeteler ise yazarın farklı tedavi önerilerini içermektedir. Yine çocuk hastalıkları ile ilgili olan

bölümde sar'a hastalığı için verilen bir reçete, Hacı Paşa'nın hem *Müntahab-ı Şifâ*^{17,3} hem de *Teshîl*^{50,4} adlı eserlerinde neredeyse aynı sözlerle yer almaktadır.

Ravzatü'n-Nisâ'nın elimizde bulunan kısmı gözden geçirildiğinde, hastalıklarla başa çıkabilmek için bitkisel, hayvansal ve maddesel maddelerin maddi ya da ampirik tedavinin yanı sıra, sihirsel amaçlarla da kullanıldığını, bazen de dini yöntemlere başvurulduğunu ve bu yöntemler arasında herhangi bir fark gözetilmediğini söylemek olasıdır.

Çocuk hastalıkları bağlamında ele alındığında, Hacı Paşa'nın (XIV.-XV. yy) *Müntahab-ı Şifâ*'sında döneminin maddi tedavi yöntemlerinin (humoral patoloji kuramına göre) yanı sıra “dua”, “efsun” ve “şerîf şekil” gibi sözlerle tanımlanan bazı yazı ve şekillerin kağıda yazılarak vücuda bağlanması, okunması ya da suyunun içirilmesi biçiminde uygulanan bazı sihirsel ve dinsel tedavi yöntemlerinin de kullanıldığı görülmektedir. Öte yandan *Teshîl*'de sihirsel ve dinsel bu tarz tedavi uygulamalarına yer verilmemiştir.²³

On yedinci yüzyıl hekimlerinden Emir Çelebi'nin *Enmüze'ü't-Tıbb* (1624) adlı eserinde gebeliğe yardımcı olan ilaçlar ve tedbirler, gebelik belirtileri, fetüsün cinsiyetinin bilinmesi, hastalıklı fetüsün belirtileri, gebelerin tedbiri ve doğumu kolaylaştırıcı yöntemler ele alınmıştır. Emir Çelebi bu konularda çoğunlukla klasik İslâm tıbbından gelen kendi döneminin bilimsel açıklamalarını (humoral patoloji teorisine göre) ve maddi tedavi uygulamalarını vermektedir. *Enmüze'ü't-Tıbb*'ın “doğumu kolaylaştırmayı bildirir” başlıklı bölümünde ise *Ravzatü'n-Nisâ*'da yer alan kimi hem ampirik hem de majik açıklamalarla karşılaştırılması oldukça ilginç bir bulgudur.^{22,5}

On yedinci yüzyılda iyatrokimyanın Osmanlı Devletindeki öncü hekimlerinden Sâlih bin

³ “Ümmü's-sıbyân ki oglancuklar hastalığı dirler uçukdur ki safrâdan olur 'âlâmeti oldur ki tiz tiz olur ve gice katı buñalır ve tarlıganur ve bedenden harâret kavî olur ve 'aklı katı zâyil olur ve beñzi ve gözi şaru olur ve kuşacak safrâ kuşar 'ilacı safrâyı ishâl itmek ve şarâb-i lîmün ve şarâb-i nîlûfer ve şarâb-i benefsec ve şarâb-i iccâs ve şarâb-i hummâz içüreler ve oglancuklarda olıcak lîsanü's-sevr şuyunda buyân dibin kaynadalar ve şüzeler içinde terancübün ezeler ve ikileyin şarâb-i lîmün üzerine şüzeler ısıdub içeler evet katı otlar virmeyeler.”¹⁷

⁴ “Ümmü's-sıbyân: Kâfar uçukdur ki aña oglancuklar sayırlığı dirler. Uçukdur ki safrâdan olur. 'Âlâmeti budur ki nevbet tiz tiz geçe. Katı buñala, darlıgana. Bedende harâret katı ola. 'Akli katı zâyil ola. Beñzi ve gözi şaru ola ve kuşacak, safrâ kuşa. 'İlacı: Safrâyı ishâl itmek ve şarâb-i leymün ve şarâb-i nîlûfer ve şarâb-i benefsec ve şarâb-i iccâs ve şarâb-i hummâz içürmekdür. Oglancuklarda olıcak, lîsanü's-sevr şuyunda buyandibin kaynadalar, şüzeler. İçinde terancübün ezeler, ikileyin şarâb-i leymün üzerine şüzeler. ısıdub, içüreler. Katı otlar virmeyeler.”⁵⁰

⁵ “Eger hâmile hâtûna dört miskâl hıyârşembe kabuğı ve dört miskâl dâr-çını kaynadub içürseler, fî'l-hâl toğura; ve hûlîti cündübidester ile içürseler, velâdeti ve veca'î âsân ola; kezalik şol elinde mîknâts tutmak; ve eşek veyâ at/it tırnağın buhûr itmek veyâ tuzlu balık gözün buhûr itmek bi'l-hâşa velâdeti âsân ider; ve eger mercân köki şol uyluguna bağlansa, fî'l-hâl toğurur; lakin mey'a-i sâ'ile dahî sağ uyluguna bağlansa, tiz toğurur; eger yılan kavî veyâ güğercin necâseti buhûr olsa, velâdeti âsân ider, ammâ yılan kavî çok olmamak gerekirdi, zirâ cenine zarardır; ammâ cenin meyyit ola, ziyâdece yılan kavî buhûr olsa, fî'l-hâl ihrac ider.”²²

¹ “Elüme gireni iderdim telef / Bilürdüm ki hep böyle geçdi selef”²⁵

² “Diger: 'Avretlerin oğlan eşi düşmeşe kükkürdi buhûr ideler düşürür. Diger: Bir 'avret dâyimâ oğlan düşürse, değirmeniñ altundağı taşdan bir pâre götüre, oğlanı düşmez ola. Diger: Hâtûn şarblansa, toğuramazsa, bir dirhem defiz köpüğün ezüb, şuyın içürseler, âsan toğura. Diger: Şarblanan hâtûnuñ şol ayağınıñ baş barmâgına mîknâts bağlaya, tiz toğura.”³⁸

Nasrullah'ın *Gāyetü'l-İtqan* adlı eserinin XVIII. yüzyıl çevirisi olan *Nūzhetü'l-Ebdān*'da yer alan çocuk hastalıkları ile ilgili bölümde yazarın hastalıkların nedenlerini humoral patoloji teorisine göre açıkladığı görülmektedir. Tedavide ise sıklıkla bitkisel kökenli ilaçlar kullanılırken, bazı yerlerde kimyasal ilaçlar da tedavide yer almaktadır. Öte yandan mercan gibi, kurt dişi ve geyik boynuzu gibi kültik özelliği olan bazı cisimlerin, çocuğun boynuna asılarak, tılsım amaçlı olarak tedavide kullanıldığı görülmektedir.²⁴

Bu durum Türk tıbbında Orta Asya'dan beri gelen maddesel ve sihirsel, sonra da maddesel ve dinsel tıp uygulamalarının, aralarında ayırım bulunsa da, aslı IX.-XI. yüzyıllara ait olan ve XV. yüzyılda saptanıp öyküleştirilmiş olan Dede Korkut Öykülerinde de görüldüğü gibi, birlikte yürütüldüğünü ve aynı zamanda bu sürecin süreklilik de gösterdiğini söylemeye olanak vermektedir.⁵¹

Son söz yerine

On altıncı yüzyılda (981 / 1573-74) yazılmış olması *Ravzatü'n-Nisā* adlı esere, çok kapsamlı olmamakla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu döneminde bu konuda yazılmış ilk eserlerden birisi olma özelliği kazandırmaktadır. Eğer *Ravzatü'n-Nisā*'nın yazarı Ankaralı Hekim Şa'bân Nidâ'î ise ki böyle olduğu düşünülmektedir, bu durumda Şa'bân Nidâ'î'nin Şehzade II. Selim ile birlikte Konya'dan Kütahya'ya geldiğini, Kütahya'nın Gediz ilçesinde yaşadığını, büyük olasılıkla Şehzade Selim 1566 yılında tahta çıkmak üzere İstanbul'a gittiğinde onunla birlikte gitmeyi, Gediz'de kaldığını ve ölüm tarihini de "1567'den sonrası"^{30,34} yerine "1574'den sonrasına" taşıdığını söylemek olanaklı görünmektedir. Sonuç olarak, *Ravzatü'n-Nisā* her şekilde üzerinde daha fazla çalışılması gereken bir eser olmayı hak etmektedir.

Metin

Çevriyazı yapılırken okuma kolaylığı olması için metne noktalama işaretleri eklenmiş, okunamayan kelimeler (...) olarak belirtilmiş, okunması şüpheli olan kelimelerin yanına (?) konmuştur. Metinde yer alan duaların bazılarında saptanabilen ayetler ile bulundukları sureler *Diyanet İşleri Başkanlığı, Kur'an-ı Kerim Portalı*⁵² kullanılarak saptanmış ve makalenin yazarı tarafından metne dipnot olarak yerleştirilmiştir. Asıl metinde kırmızı mürekkeple yazılan yerler ve konu başlıkları kalın harflerle gösterilmiştir.

Bismillahirrahmanirrahîm ve bihi nesta'in

Sezâver hamd ve şenâ ol hayy ve kayyûm ve lâ

yezâluhu ve hâkîm ve kadîm ve hâzîk ve muhlik? (...) pür kemâle ki eczây-ı vücûd-ı insânî bîmâristân-ı fenâda dest-i kudretiyle çâr-ı azdâddan terkîb eyledi; ve vürûd-ı bî-gâye o ifsâh-ı fûşehâ ve eblağ-ı bulegâ a'nî Muhammed ve Muştafâ üzerlerine olsun ki şifâ-hâne'-i merhâmet ve kâşâne'-i âtifetde melîl ve cürm ve muşşiyân içün dârûy-ı şefâ'atin tertîb eyledi; ve dağî âl ve aşhâb ve ahhâr-ı kibârî üzerlerine olsun, her biri hâzîk ve tabîb-i şadîkdır.

Beit

Ve küllü'l-kalemi mensûben ileyhim
Selâmu-llahi mecmû'an 'aleyhim

'Aķîbu zâlike et-tevkîr fî't-tevfîr, bir gün bu fakîr
ve hâkîr ve dervîş nâkizî el-müte'arîf bi-'uyûbi
nefsihî ca'ala Allahu nevbete hayre fedâme

Meşnevî

Fenâ dârû's-şifâsınıñ 'alîli
Tarîk-i mülk-i zelîli

Endühuñ etîbbây-ı zemânîñ hâk-pâsı
Muhabbet dağının mîhr-i kiyâsı

Reh-i hikmetde Loķmânîñ karîni
Şûbe-i 'ilmiñ gulâm-ı kemterîni

Hâkâyık bâdesiniñ nakl-i bezmi
Cihân-ı aşûfte-hâli ya'nî 'azmi

Gedus-ı kumâm kaşabada ki vilâyet-i Germiyân'ıñ
âb-rûyî ve gül-i gül-zâr-ı hubânîñ yüzi şuyıdır.
Anda vâķi' olan kâşâne-i muhabbet-i bünyâd,
medde-i dil-hazîn ve hâtır-ı ğamm-gîn birle ser-i
muşâbereti habîb-i kanâ'ata ve pây-ı ferâġati
dâmen-ı 'uzlete çekûb, kendü 'âlemimde ve kâr-ı
demimde oturmuşdum; ve tûmâr-ı heves-bâzlığı
ve 'ahid-nâme-i suhan-pervâzlığı ki tayyû't-tescîli
li-l-kütûbi ve dereb-i mütâla'a-i ahâdis-i Nebevî ve
mütedâvile'-i kütüb-i şer'-i Muştafâviyye meşġûl
idim. Nâ-gâh bir hadîs-i şerîfe tuş olup, ol seyyid-i
kâ'inât ve 'araşât, nebiyyü'l-muhtâr ve resûlü'l-
meliki'l-cebbâr mefhûm-i hadîşde buyurmuşlar ki bir
vilâyetde hâkim-i âdil ve âlim-i âmil ve hâkîm-i
kâmil olmaya, ol aşl-ı vilâyetde 'ayn-ı zarar ve
maḥall-i ḥaṭardır; çün kim bu emru vâcibi'l-itbâ'a
imtişâli 'ayn-ı farz bilmekle, farz-ı 'ayn bilüp
hâkîm-i kâmil [145] olmadığı bâ'ışden terk-i vaṭan
evlâ görüldüğü bu 'azîmet şadedinde iken hâtif-i
gaybîdir ve ne ilhâmlar beyn-i ilkâ idüb, hâtır-ı

fâtire ola. Sevķ-i ümîdim ki ħubbü'l-vaţan mine'l-îmândır. Bir kişi kaçan ola ki abâ ve ecdâdından tüvâna gelince, irşle intikâl itmiş mâl ve menâli ve emlâk ve eşķâlin târumâr idüb, bir âĥir vilâyetde bu 'ömrü ħalîli'l-bezâ'a ile başdan yine başlayub, başın bir dâra ve kimseye muhtâc olmayacak deñlü kâra kâdir ola, bi-ĥamdi-llahî te'âlâ eliñde 'ilmden mâyeñ ve ma'rifetden ser-mâyeñ var. Ĥukemây-ı müteĥaddimîn ve etibbây-ı müte'ahĥirîniñ ber-vech-i tecrîbe tedvîn itdikleri kitâbıñ bir ħacın ele getirüb, mü'tâlâ'a kıldı; gördüm ki ġâyet müvecceĥ ve ma'ħûl ve 'aħl-ı selîm ħatında daĥı maħbûl ol kitâblar ki ekşerin ele getirüb, mü'tâlâ'asına meşġûl olup, marîz-i ehl-i İslâm'dan niĥe kimesneniñ marâzına 'ilâc idüb, bi-izni-llahî te'âlâ ifâķata sebeb vâķi' oldı.

Meşnevî

Nîm ben ĥikmet-i ĥaħkdan iderim dem
Meger 'avn-i ĥaħk ola baña hem-dem

Tabîb u ĥâzık ve üstâd-ı kâmil
Ĥudâ-ver kim degil ber-kâr-ı müşkil

Olursam 'ayn-i 'avn ĥaħkıyla manzûr
Virem ĥûrşid-veş 'âlemlere nûr

İrerse derece-i fazlından iĥsân
Olam bir ħatre iken baĥr-ı 'ummân

Pes, bu şugla iĥdâm ve nevâre-i ihtimâm üzere erbâb-ı şafâdan ve aşĥâb-ı vefâdan biri şükru-llahî mesâ'îye ve bi-neczi'l-ĥayr-i devâ'îye ħapudan içeri girüp, geldi. Gördüm beşeresin ġamâm-ı ġasem ve ĥançeresin âlâm-ı hem tutub dem; ve nefesin bağlatmış, zâr-ı telehhûf ile ciġeri taġlanmış.

Meşnevî

Vücudundan ġidüb âşâr-ı ĥande
Benefşe gibi olmuş ter feġkinde dere

Dönüb reng-i 'izârı za'ferâna
Naĥta ħalmamış berg-i ĥazâna

Olub târ-ı umîdi hep ġüsiste
Ĥiyâĥ-ı ġamm 'izârı üzre reste

Şınur gibi dâ'im baġrı başlu
Nihâl-i kerem gibi ġözi yaşlu

Dıraĥt-ı bîd u serv ve pîşe-i bî-ber
Kesilmiş şâĥ gibi kalmış ester

Nesr

Didim ki: "Bu ħasâvet-i ġammından tārî ve bu ħasâret hem size neden sârî oldı?" Eytidı ki: "Bu seĥer-i câme-i ĥ'âbdan тұrup, nemâz-ı şubĥi [146] idüb, evrâd ve ezķârdan soñra fîkr eyledim ki sinn-i vukûfa ħadem başub, ġümân-ı şebâbı yaşmış ve reft-i 'ömr ĥazâna ve nihâl-i müdinn kemâna dönmüş, ammâ zenbûr busâķı gibi oġul balından maĥrûm ve bîd u sürevâ ve yâr u lidûn-ı maġmûmum, bu baĥr-ı endişeye ġarķ ve bu nehr-i hemîşeye müstaġrak iken, ĥâtırına düşe geldi-ki neden ki ĥâlâ zemânede niĥe ħâr-dân-ı ĥâzık ve müşkil-ġüşây-ı sâdık, ĥuşûsâ her biri deryây-ı ĥikmetiñ ġâyetine, beydây-ı ma'rifetiñ nihâyetine irişmiş kimesneler ola. Câne ki ten-fersûd ki bir devâ ile müdâvâ idüb ve vecĥe'-i bedeniñ ter, sebz ve tâze olub, berûmend ola deyu, tiffân-ı künân geliyorken, size rast geldik" deyücek; üstâd-ı müteĥaddimîn ve müte'ahĥirîniñ mücerrebâtına nazâr idüb, ba'z dârûdan ĥaber virdik-ki merdûdun mâbeyninde isti'mâl olıcaķ bi-izni-llahî te'âlâ ve bi-ķudretiĥi ol kimesneye ferzend-i dil-pesend müyesser ola. Ol daĥı "semi'an ve tâ'aten" deyub, ħalkub ġitdi. Ĥicret-i nebeviyyeniñ tokuz yüz seksen birinci yılında idi ki gördüm ki bir ferzend-i ercendiñ ve bir tıfl-ı dil-pesendiñ eline yapışub, ħapudan içeri girü geldi-ki eytidı ki: "Bi-ĥamdi-llahî ol dârû sebebiyle Ĥaħķ celle ve 'alâ bu ferzendi baña rüzî kıldı. Sizlerden ümîd iderim ki bir nesķ-i mezkûr bir risâleniñ te'lîfine ve bir maħâleniñ taşnîfine iĥdâm idesiz ki niĥe kimesneler müstefîd olub, ĥayru'l-ĥalef ve mânend-i yâd-ġâr-ı selef ola ve sizden soñra bir eşer ħala."

Meşnevî

Demişlerdir eşeriñdir peserden
Gelür bûy-ı vefâ zîr-i eşerrden

Bugün sizlerde var her nev'e ķuvvet
Ne içün fi'le gelmez ol mürüvvet

Nesr

Ve daĥı her kişi mü'tâlâ'a kıldıkça du'a' bi'l-ĥayrla yâd olunmañıza sebeb ola.

Bejt

Kâmilîñ ġitse vücûdı niĥe îcâd ħalur
Pes sen daĥı añılı ġör kim er ölüñ adı ħalur

Pes lāzım geldi ki [147] tīşe'-i kalem ile güher-künlük ve tūfī'-i tab' ile sekū-şikenlik idüb selef-i şālīhīnīn derc-i hikmetde derc ve bāzār-ı ma'rifetde harc itdikleri lū'lū'y-i nā-sufteniñ, sencideniñ ve pesendideniñ şadef-i pinhā ve kân-ı im'āndan nazar-ı a'yāla getirile. Cüzv'-i ikdām ve evmi ihtimām ile bir hefte miqdārı zemānda ser-hāme nuh şāhife'-i nāmiye tahfīr olundu ve nām-ı dil-firīb *Ravzatü'n-Nisā* denilüb, tokuz ravza birle tamām oldu. **Evvelki ravza:** Şol dārūlar beyānındadır ki hāmile olmayan hātūnlara 'ilāc itseler hāmile ola. **İkinci ravza:** Şol 'alāmetler beyānındadır ki hamli andan bilinür. **Üçüncü ravza:** Şol 'ilāclar beyānındadır ki şarblanan 'avrete 'ilāclar itseler ol 'ilāc sebebiyle asānlık ile toğura bi-izni-llahi-te'ālā. **Dördüncü ravza:** Karından öli oğlan çıkarması ve oğlan bıraktırması ve hāmile 'avret ve lidām-ı (?) [süd emer] oğlan⁶ ve rahm ve hayz ve nifās hāller beyānındadır. **Beşinci ravza:** Şol edviyeleriñ beyānındadır ki ol dārūlar sebebiyle hātūnlr bıkır kız oğlan gibi olub, ba'z devāyı itmek ile hāmile ve ba'zısı ile hāmile olmaya. **Altıncı:** Cimā' olmayacak mekānları ve mübārek olıcak vaktleri bildirür. **Yedinci ravza:** Zülfi yağları ve ağız miskleri ve bahūr ve bahūr şuları ve 'amel-i miskler ve müşgī şabūnlr ve ğaliyalar beyānındadır. **Sekizinci ravza:** Şaç boyamasınının tārīkin bildirir. **Tokuzuncu ravza:** Esbābdan leke çıkarmanın tārīkin bildirir.

Evvelki ravza: Hāmile olmayanlara 'ilāc olması beyānındadır.

İmdī rāviyān-ı aḥbār ve nākīlān-ı aḥbār şöyle rivāyet eylediler ki günlerde bir gün Süleymān peygamber 'aleyhi's-selām buyurdu ki tā ins ve cinn ve periyyān dīvānına hāzır oldılar. Buyurdu ki: "Ne 'illetdendir ba'z hātūnlr hāmile olmazlar ve dünyāya evlād getürmezler ve ba'zısı daḥı bir iki kerre hāmile olup, evlād getürüp, yine evlād getürüp, kalup, hāmile olmazlar?" Anlar daḥı cevāb virüb didiler ki: "Hātūnlrın hāmile olmadığı [148] altı 'illet sebebindendir. Ol altı 'illetden birisi ki bir hātūnda ola, hīc hāmile olmaya." Süleymān 'aleyhi's-selām şordı ki: "Ol altı 'illet nedir?" Anlar daḥı cevāb virdiler ki: "Ol 'illetleriñ **evvelkisi** oğlan yatağında ve fercinde yil olmaqdır. **İkincisi:** Çok hastelik çekmekdendir. **Üçüncisi:** Ferci etlenmekdendir. **Dördüncisi:** Oğlan yatağında ve fercinde şaru şu olmaqdır. **Beşinci:** Ol hātūna cāzuluḡ itmiş olalar. **Altıncı:** Etlenmiş ola. Bu altı 'illetiñ birisi ki hātūnda vāķi' ola, her giz hāmile olmaya" didiler. Andan Süleymān 'aleyhi's-selām şordı ki: "Ya bu

altı 'illet ki bir hātūnda vāķi' ola, ol neden bilinür?" Anlar daḥı cevāb virüb, didiler ki: "Bir hātūnuñ ki oğlan yatağında ve fercinde yil olsa, eriyle cimā' itdüğü zemānda, ferciniñ eti yil ile eriñ zekeriniñ iki tarafından taşra gelür. **İkinci:** Şol hātūnuñ ki oğlan yatağında ve fercinde et ola, ol-daḥı andan bilinür ki kaçan eriyle cimā' itse, hātūnuñ başı ağrıya. **Üçüncü:** Şol hātūnun-ki oğlan yatağında, fercinde şaru şu ola, ol-daḥı andan bilinür ki kaçan eriyle cimā' itse, derleye. **Dördüncü:** Şol hātūna ki cāzuluḡ itmiş olalar, ol daḥı andan bilinür ki kaçan ol hātūn hayz görse, kanıyla et pāreleri gele. **Beşinci:** Şol hātūnuñ ki fercinde et ola, ol-daḥı andan bilinür ki kaçan eriyle cimā' eylese, bir mertebe zahmet çeke ki ferci ağrıya. **Altıncı:** Şol hātūn ki hastalığı çok çekmiş ola, ol-daḥı andan bilinür ki kaçan eriyle cimā' itse, cimā'dan soñra bedeni süst olub, 'aklı gide. Andan Süleymān 'aleyhi's-selām şordı ki: "Ya bu 'illetleriñ dermāni nedir?" Cevāb virüb, didiler ki: "Yā Nebī-ullah, şol hātūnuñ ki oğlan yatağında ve fercinde yil olup, hāmile olmazlar, anıñ 'ilācı oldur ki: Misk ve kurd ödi [149] ve kargā ödi ve kara koyun ödi. Bu cümle'i kurudub, berāber idüb, berāberi şeker ile şāf idüb, hayzdan arındığı zemānda götürüb, eriyle cimā' ide, inşā'-Allahu te'ālā, hāmile ola. **İkinci:** Şol hātūnuñ ki fercinde et olup, hāmile olmaz, anıñ 'ilācı daḥı oldur ki: Kendir toḡmıyla panbuḡ toḡmını berāber idüb, döğüb, şāf idüb, hayzdan arındığı zemānda kendüde götürüb, andan soñra cem' ola, inşā'-Allahu te'ālā. **Üçüncü:** Şol hātūn ki hasteligi çok olmaḡdan hāmile olmaz, anıñ daḥı 'ilācı oldur ki: Ḥurmā ve kerkes ya'nī aḡ baba ödi, ikisi berāber idüb, şāf idüb, kendüde götürüb, andan soñra eriyle cem' olup, inşā'-Allah hāmile ola. **Dördüncü:** Şol hātūnuñ oğlan yatağında şaru şu olup, hāmile olmaya, anıñ 'ilācı daḥı oldur ki: Siyāh kargā ödünü siyāh tebeşīr ile döğeler, şāf eyleyeler ve hātūn kendüde götürüb, eriyle cem' ola, bi-izni-llahi te'ālā, hāmile ola. **Beşinci:** Şol hātūn-ki aña cāzuluḡ itmiş olalar ki hāmile olmaz, anıñ 'ilācı daḥı oldur ki: Beş mişḡāl zırnıḡ şeker ile ezeler, şāf ideler; ol hātūn kendüde götürüb, eriyle cem' ola, bi-izni-llahi te'ālā, hāmile ola. **Altıncı:** Şol hātūn-ki fercinde et bitmiş ola, ol sebeb ile hāmile olmaz, anıñ 'ilācı oldur ki: Bir pāre sukker ve bir pāre zırnıḡ ve gül-āb, bir şīşe içine koyup, güneşde kırḡ gün perverde olduḡdan soñra şāf idüb, hayzdan arındıḡdan soñra kendüde götürüb, eriyle cem' ola, inşā'-Allahu te'ālā, hāmile ola. V'Allahu a'lem bi's-şavāb." **Nev'-i diğeri:** Bir hātūn-ki hāmile olmasa, bu şāfı düzüb, kendüde götürüb, eriyle cimā' itse, bi-izni-llahi te'ālā, hāmile ola. Ol şāfıñ eczāsı [150] bunlardır: Cündibīdester

⁶ Metnin içerisinde "süd emer oğlan" olarak geçmektedir (YN).

ya'nî kunduz hâyesi ki 'attârlar şatarlar, üç direm ve mey'âi, Türkî sağla yağı dirler, üç direm ve kuşt üç direm ve mürr üç direm ve bārized ya'nî uşak çadırı üç direm ve çāvşır üç direm ve gālye buçuk direm. Bu cümle'i dögeler, pāniz ile karışdırub, şāf ideler ve hātūn kendüde götüre ve ekşi ta'āmlardan perhiz ide. Bir kaç günden eriyle cem' ola, inşā'-Allahu te'ālā, hāmile ola. Mücerrebdir. **Nev'-i diger:** Bir hātūn-ki hāmile olmasa bu 'ilāci ideler, bi-izni-llahi te'ālā, hāmile ola. 'Üd-ı hindî ve kök-i mürd ya'nî mersin yemişiniñ kökünün yaprağı ve hām hurma; her birinden buçuğar dank, hurde dögeler. Bir ince bize bağlayalar ve birez şarābı çölmege koyup, ocağ üstünde koyalar ve od eyleyeler. Kaynar iken, ol otları içine koyalar, tā kim kuvveti ol şarāba çıka. Andan sonra süzeler, bir şışeye koyalar. Hacet vaktinde, bir pāre yūn birle 'avret isti'māl idüb, eriyle cem' ola, hāmile ola. Be-gāyet mücerrebdir. **Nev'-i diger:** Her kim üç akça ağı bāz bili açla içe, andan 'avrete cimā' kılssa, ol 'avret yüklü ola. **Nev'-i diger:** Her kim sığır ödin ve gubeyre ya'nî hayranlık yaprağın birbirine katup, hātūn kişi anı fercine dürtüb, andan eriyle cimā' eylese, yüklü ola. **Nev'-i diger:** Her kim keçi yağın kurd ödine katsa, andan zekerine dürtse, 'avretle cimā' kılssa, yüklü ola. **Nev'-i diger:** Her kim şarımşağı şuşam yağına katsa, kaynadsa, üç bahşından bir bahşı kalınca. Andan bir pāre yūnden fetil eyleye. Bu zikr olunan edviyeye bulaşdırub, 'avret anı fercine şāf eylese, andan eriyle cimā' kılssa, yüklü ola. **Nev'-i diger:** Her kim kelem çiçegin ve kelem tohumın uvağ dögse, bir fetil eyleyüp, cimā'dan öñdin ve cimā'dan sonra şāf gibi kendüde götüre, ya'nî fercinde [151], yüklü ola. **Nev'-i diger:** Her hātūn-kim tavşan emcegin yese, eger tavşan erkek ise erkek toğura ve dişi ise dişi toğura. **Nev'-i diger:** Şol hātūn-ki yüklü ola, ammā dā'im düşüre, karnı içinde yil oldığındandır. Anıñ 'ilāci oldur ki: Serçeniñ boğın kurıdub, havānda yumşak dögüb, şeker unına katub, dā'im yese, karnında olan yili sürüp, oğlanın düşürmez ola. **Nev'-i diger:** Eger dilerseñ ki bir hātūn yüklü ola, ammā görmek gerekdir ki yüklü olmadığı erdenmidir, 'avretten-midir? Anıñ bilmesiniñ tariki oldur ki: İki sakşıya toprak doldurub, yā buğday veya arpa veya mercimek ekesin. Ol sakşıları bir yirde koyalar. Her vakt ol sakşınıñ birine er ve birine 'avret işeye, tā ol ekilen nesne bitüp, yaşarınca, her kangısının bitmezse, bileler ki 'illet andadır. Eger 'illet 'avretten ise, birez misk ve za'ferān ve büre; biri birine katta. Pāk yūn ile 'avret fercinde götüre. Eriyle cimā' ide, bi-izni-llahi te'ālā, yüklü ola. **Nev'-i diger:** Eger geyik boynuzın giderüb, kurıdup, dögüp, eleyüp, rahminde nīlik olub, hāmile olmayan hātūna

içürseler, hāmile ola. **Nev'-i diger:** Tenāsül için oğlu ve kızı olmasa, serçe ödin alup, zekerine dürtse, 'avret ile cimā' eylese, hāmile ola, bi-izni-llahi te'ālā. **Nev'-i diger:** Eger deve incüğün hātūn kişi fercinde götüre, eriyle cimā' eylese, hāmile ola. **Nev'-i diger:** Oğlan eylemeyen 'avret yedi güne degin, her gün iki dirhem fil dişini bal şerbeti ile içüb, eriyle cimā' eylese, bi-izni-llahi te'ālā, hāmile ola. **Nev'-i diger:** Eger bir 'avretiñ oğlu ve kızı olmasa, tavşan māyesini alup, bir kırat misk ve za'ferān katub, dögüp, kendüsünde tuta. Dört sā'at yāhūd dört günden sonra eriyle cem' ola, hāmile ola [152]. **Nev'-i diger:** Bir 'avret hāmile olmasa, bu tılsımı yazdurub, götüre veya yiye, hāmile ola: kh 1 11 11 7 11 11 9 1 7 m. **Nev'-i diger:** Eger 'avretiñ hayzı tutulsa, tavşan ödin yutsa, üç, dört dünden sonra cimā' kılssa, hayzı açılıb, hāmile ola. **Nev'-i diger:** Bir kişiniñ yindek kızı olsa, oğlu olmasa; kızı olıcağ, göbeğin keseler. Bir gayr kişiniñ sınırında, bir çetün koz ağacın burğıyla deleler. Ol göbegi içine koyalar. Kapsın erkek şana boğıyla sıvayalar ya mūm ile sıvayalar. Erkek oğlanı toğa, bi-fermāni-llahi te'ālā. **Nev'-i diger:** Bir hātūn bir kerre toğurub, ayruğ toğurmasa, birez yüzerlik tohumın bir büyük çölmege koyalar, otuz ratl şuyula kaynadalar. Bir ratl Ebū Hanīfe katında yüz otuz dirheme derler; ve Ebū Yūsuf katında yüz yetmiş beş dirheme derler. Bu üslub üzre otuz ratl hisāb oluna, tā rub'ı ya'nî dört bölükde bir bölüğü kalınca. Andan her gün ol 'avret ol şudan üç güne degin içe, fā'ide ide. Fā'idesiniñ 'alāmeti oldur ki 'avret kusa, hemān hāmile ola; ve hem her hātūn bu şuyı yağla karışdırub, ferclerinde götüre, yüklü ola. **Nev'-i-diger:** Hātūniñ lu'ābıñ issi şuyula çıkarsalar, oğlanı olmayan hātūn kişi kim 'akım dirler, içe, oğlanı ola. **Nev'-i diger:** Fil dişinden, oğlan eylemez hātūn kişi yedi güne degin, her günde iki dirhem, bal şerbeti birle içe; andan helāliyle cimā' eylese, fi'l-hāl hāmile ola. **Nev'-i diger:** Her kim alacaibik bağrın 'avrete yedirse, hāmile ola, inşā'-Allah. **Nev'-i diger:** Hasen Huseyn raḍiyallahu te'ālā 'anhuma'dan rivāyet olunur: Eger bir kimseniñ oğlu ve kızı olmasa ve hem ümīdi dağı olmasa, misk ve za'ferān ve gül-āb ve sirke ve şeker; bu beş nesne'i ile bu du'āyı yazub, götüre, murādı hāşıl ola. Du'a budur: "Bismillahirrahmanirrahīm. Elhamdu senā'i ve kibriyā'i devā'i ve'l-'āzāmeti izār'i ve'l-halku kulluhum [153] 'abd'i ve imā'i ve'r-resūlu şallā-llahu te'ālā 'aleyhi ve sellem nebiyyi innī kad zevvectu el-eşyā'e li-yestedille bihā 'alā vahdāniyyeti eşhedū melā'iket'i ve sukkāni semevvāt'i ve hamaleti 'arşı innī zevvectu emet'i havvā'e libed'i fiṭart'i ve şanī'i kudret'i ādeme şalavatu-llahu te'ālā 'aleyhi ve sellem

bişadağın ve mihrin ve tesbîhin ve tenzîhin (...) âyet el-kursî bişehâdeti en lâ ilahe illâ ene yâ âdem ve yâ havvâ udhulâ cenneti ve killâ minhu şemereti ve lâ takraba hâzihi's-şecerete selâmun 'aleykumâ ve rahmeti ve bereketi allahumme a'tinî el-meveddete ve'r-rahmete ve's-şefkate ve'l-meveddete fî kulûbinâ bihakki hâzihi'l-esmâ'i birahmetike yâ erheme erahimîn." **Nev'-i diger:** Seyâlînüs adlu bir od vardır, yalnızca biter. Aşağıdan yukarıya dek, birer yapracığı olur ve depesi turağ otı gibi olur. Şaru çiçeği vardır. Bundan kurudsalar, bir buçuk dirhemine iki dirhem sukker katalar. Hâtûn kişiye içürseler, oğlu ve kızı ola. Mücerrebdir. **Nev'-i diger:** 'Avret yüklü olmağ-ıçün bunı üç päre şekere yaza; üç şabâh acla yiye; helâli ile cimâ' eyleye, hâmile ola. Yazacak budur: "İzen izen yesturu." **Nev'-i diger:** Bunduk içi yağını zarar-gıll ol 'avret yesün. Üç gün perhîz eylesün. Kişver tohmını ve râziyâne ve buber ve dâr-ı çinî. Bunları yesün ve bu du'â'ı yutsun, cimâ' eylesün. Tañrı te'âlâ ol kişiye oğlan vire: "Mâ ittağaza Allahu şâhibeten ve lâ veleden.⁷ Kul le'ini-cteme'atî'l-insu ve'l-cinnu⁸ elem ye'tikum⁹ rabbukum va'aden hasenen¹⁰ mu'tahhiren fe-Allahu mu'tahharun." **Nev'-i diger:** Hakîm eydür: "'Avret yüklü olmağ-ıçün âzîne günü yedinci sâ'atde ya'nî cum'a gün, gün tolanırken za'fer[ân] ile ve gül-âbla iki päre ak hârîr üzerine yaza, kendüde götüre ve bundan sonra ak câm ki şırçadan ola ve dağı yeñi ola ve hem bu âyetleri yaza, dağı akar şu birle yuya. Gerek er ve gerek 'avret ol şudan içeler, döşeğe gireler. Ol yazılmışı kendülerden gidereler ve dağı cimâ' ideler; çün-ki fâriğ olalar [154] kendülerden pâk ideler. Ol hârîr üzerine yazılanı yine kendülerde götüreler, bi-izni-llahi te'âlâ, yâ ol gicede veyâ ikinci veyâ üçüncü gice hâmile ola: "E'ûzu billahi mine's-şeytânî'r-racîm. Bismillahirrahmânirrahîm. Hunâlike da'â zekeriyyâ rabbehu kâle rabbi heb lî min ledunke zurriyeten tayyibeten inneke semî'u'd-du'â'î."¹¹ Fenâdetu'l-melâ'iketu ve huve kâ'imun yuşallî fî'l-mihrâbi enna-llahe yubeşşiruke biyahyâ muşaddiken bikelimetin mina-llahi ve seyyiden ve haşûren ve nebiyyen mine's-şâlihîne.¹² Kâle rabbi ennâ yekûnu lî ğulâmun ve kad beleğaniye'l-kiberu ve'mrâtî 'âkirun kâle kezâlike-llahu yef'alu mâ yeşâ'u."¹³ Ve dağı hakîm eydür: "Bu âyetiñ bundan aşağısı ki: "Ve innî ħiftu'l-mevâliye min verâ'ti ve kâneti-mrâtî 'âkirun feheb lî min ledunke veliyyen."¹⁴ Yerişunî ve yerişu min âli ya'kûbe vec'alhu rabbi

radiyyen.¹⁵ Yâ zekeriyyâ innâ nubâşşiruke biğulâmin ismuhu yahyâ lem nec'al lehu min kablu semiyen.¹⁶ Kâle rabbi ennâ yekûnu lî ğulâmin ve kâneti-mrâtî 'âkirun ve kad beleğtu mine'l-kiberi 'itiyyen.¹⁷ Kâle kezâlike kâle Rabbuke huve 'aleyke heyyinun ve kad ħalaqtuke min kablu ve lem teku şey'en.¹⁸ Kâle Rabbic'al lî âyeten kâle âyetuke ellâ tukellime'n-nâse şelâse leyâlin seviyyen.¹⁹ Feħaraca 'alâ kavmihi mine'l-mihrâbi feevhâ ileyhim an sebbihû bukreten ve 'aşıyyen.²⁰ Yâ yahyâ ħuẓî'l-kitâbe bikuvvetin ve âteynâhu'l-ħukme şabiyyen.²¹ Ve ħanânen min ledunnâ ve zekâveten ve kâne tekiyyen.²² Ve berren bivâlideyhi ve lem yekûn cebbâren 'aşıyyen.²³ Ve selâmun 'aleyhi yevme vulide ve yevme yemûtu ve yevme yub'âsu ħayyen.²⁴ Bu âyet buña degindir ve dağı bu âyetiñ ħâşiyeti oldur ki her kimiñ kim hâtûnı yüklü olmasa, her cum'a günü oruç tutsun. Orucını şeker veyâ bâdem veyâ etmek ile açsun. Aşlâ şu içmesün ve bu âyeti şırça piyâle üzerine yazsun. Od görmedik balla ve tatlı şu ile yusun ve iki yüz dört dâne nohûd üzerine bu âyeti birer kerre okusun ve ol şunuñ üzerine döksün ve oda koyup, bişürsün ve eriyle 'avret yatsu namâzin kıldıklarından sonra Meryem Süresin tamâm okusunlar ve nohûdun şuyın süzüb, şâfi idüb, yarusun er ve yarusun 'avret içsünler [155] ve ol şuya bir mikdâr bekmez dağı katalar ve şuyı tamâm içdiklerinden sonra yatalar ve iki sâ'atden sonra cem' olalar. Derhâl yüklü ola ve üç def'a böyle iderse, dağı yigrekdir, inşâ'-Allahu te'âlâ. **Nev'-i diger:** Za'ferân ve ħammâme ve sünbül ve iklîlu'l-melik, her birinden üç direm; sâdec-i hindî on direm; kâdamâna on direm; kâziñ içi yağı ve tavuğuñ yağı, her birinden iki vaķıyye; yumurda şarusı iki vaķıyye; nârdîn yağı bir direm. Bu otlardan kağısı kurı olsa, dögeler ve kağısı yaş olsa, erideler. Cümlesini birbirine karışdıralar, yoğuralar, bir päre yün ile 'avret aħşama yaķın götüre ve ba'dehu eriyle cem' ola, bi-izni-llahi te'âlâ, hâmile ola. **Nev'-i diger:** Za'ferân ve müşk ve kurd ödi; biri birine karışdurub, arı yün ile 'avret fercinde götürüb, eriyle cimâ' ide, hâmile ola. **Nev'-i diger:** Eger sünbül ve za'ferân ve maşakî ve müşk ve ħaraz içi dögeler, nârdîn yağı ile yoğuralar, şâf ideler; 'avret götüre, hâmile ola. **Nev'-i diger:** Eger mürr, mî'â-i yâbis²⁵ ve ħabbu'l-ġar, yumşak döge. Her gün andan birez oda birağub, tütüze ve 'avret

¹⁵ Meryem, 19/6.⁵²¹⁶ Meryem, 19/7.⁵²¹⁷ Meryem, 19/8.⁵²¹⁸ Meryem, 19/9.⁵²¹⁹ Meryem, 19/10.⁵²²⁰ Meryem, 19/11.⁵²²¹ Meryem, 19/12.⁵²²² Meryem, 19/13.⁵²²³ Meryem, 19/14.⁵²²⁴ Meryem, 19/15.⁵²²⁵ Ve mi'a kara günlükdür.⁷ Cin, 72/3'den.⁵²⁸ İsrâ, 17/88'den.⁵²⁹ Enâm, 6/130'dan.⁵²¹⁰ Ta Ha, 20/86'dan.⁵²¹¹ Al-i İmran, 3/38.⁵²¹² Al-i İmran, 3/39.⁵²¹³ Al-i İmran, 3/40.⁵²¹⁴ Meryem, 19/5.⁵²

etegin üstüne tuta. Fâ'ide bulub, hâmile ola. **Nev'-i diger:** Eger tağan yağı ve kurd ödi, biri birine karışdırub, mücâma'at vaktinde zekerine düрте. Avret ile şöhet ide. Şeksiz ol 'avret yüklü ola. **Nev'-i diger:** İki direm şebb-i yemenî ve şümağ ve 'üd-ı hindî birbirine katub, dögeler. Balla yoğuralar ve azacık iri yünî gül yağına çerb eyleyüb, bu dârüdan aña dürtüb, 'avret kendüde götürüb, eriyle cimâ' ide, hâmile ola. **Nev'-i diger:** Eger 'ilki ya'nî şakızı kaz ve ördek yağıyla eridüp, bir päre yün ile 'avret götüre, hâmile ola.

İkinci ravza: Şol 'alâmetler beyânındadır ki hâtunların hamlı andan bilinür.

Ol nişânların ve 'alâmetlerin birisi oldur kim kaçan mücâma'atdan fâriğ olalar; 'avretin ferci kırı ola [156] ve 'avret süst ve kâmil ola; yata uyhusı gele ve oğlan yatağının ağızı biri yirine gele, tar ola; ve alnı çinelü ola ya'nî bükümlü ola; ve hayzı bağlana. Eger bu 'alâmetler belürse, sekinse yüklüdür; ve kaçan bir zemân geçe, memelerini ucu karara; ve her nesne'i arzulaya, yimek isteye; ve beñzi tağayyür ola; ve bir berrâk nesne zâhir ola. **Nev'-i diger:** Eger dileseñ ki 'avret hâmile midir bilesin; ısmarlayasın tâ bir gün ta'am yemeye. Aşşâma yakın bir miqdâr üzerliği oda birağasın ve 'avretin etegi altına tütüzesin. Eger 'avretin ağızından üzerlik kokusu gelürse, 'avret yüklü [değil] dir ve eger gelmezse yükli dir. **Eger** bir 'avret yüklü olsa, dileseñ kim karnındağı erkek-midir, dişi-midir bilesin; yüklü olan hâtunın südini bir çanağa alalar, içine şu koyalar. Eger süd, şunın dibine giderse erkektir ve üstine gelürse kızdır. **Eger** 'avretin yüzi ve beñzi kararınca ola, rüşen ola, endâmında yer yer ak ola ve yüzünün nûrı az ola ve göñli döne, kız oğlan ola. **Eger** şol buñı şiş ola ve şol yanı ağır ola ve memelerini ucu kızıl ola, er oğlan 'alâmetidir. **Eger** 'avretin memelerini ucu kara olsa, kız toğura. **Eger** hâmile 'avret cimâ' seve, kız 'alâmetidir. Eger cimâ' sevmeye, oğlan 'alâmetidir. **Eger** oğlan karında üç ayda deprense, oğlan 'alâmetidir. **Eger** dört ayda deprense, kız 'alâmetidir. **Eger** dahı şahîh bilmek dileseñ, bir miqdâr râvend-i çînî'i yumşak döge, balla yoğura, yaş yüne düрте, şâf eyleye. Andan sonra 'avret anı götüre ve şabâhdan öyleye dek. **Eger** ağızı acı acı ola, kız 'alâmetidir. Eger ağızı şuyı tatlu ola, oğlan 'alâmetidir. **Eger** şol yanı kabarıb, ağır olsa, kız nişânıdır. **Eger** 'avretin yüzi kızıl olup, göñli dönmegi az olsa, oğlandır ve 'aksi olsa, kızdır. **Eger** ağızı tatlu, erkek nişânıdır; acı olsa, kız nişânıdır. **Nev'-i diger:** **Eger** dilerseñ ki bilesin [157] bir hâtun hâmile midir, hâmile degil-

midir, bir miqdâr şünîz ya'nî çörek otı ile kişnîci ol hâtunun etegi altına tütüsi idesin. Sidüğün tuta bilüb, akıtmazsa, hâmile dir. Eger sidüğün tutamayup işerse, hâmile degildir.

Üçüncü ravza: Şol 'ilâclar beyânındadır ki şarblanan 'avrete 'ilâc itseler anıñ sebebiyle âsânlık birle toğura bi-izni-llahi-te'âlâ.

Kiçi geyik boynuzın hâmile 'avret boynına aşâ kosalar, tüzcek toğura. Çakmak taşın oğlan doğurmaz 'avretin uyluğına bağlasalar, fi'l-hâl doğura.²⁶ Yarasanın ödün oğlan doğurmakda zahmet çeken hâtun kişnîni fercine dürtseler fi'l-hâl toğura, mücerrebdir; **ve hem yarasanın** başın bakır kabda zânbâk yağıyla şürsalar, bir kaç kez şâfi dükendikçe gene yağ koysalar, ol baş eriyince, andan o yağı ayırıp, oğlanı güçle toğuran hâtun kişnîni fercine dürtseler âsânlığa toğura. **Hıyârîñ** kabın kurutsalar, oğlanı şarblanan hâtun kişi ol kabın dört yanın yese, fi'l-hâl doğura. **Duruncı**²⁷ ya'nî çıyan otunu hâtunun kendü egirdüğü iplik ile hâmile 'avretin delip, boynına aşşalar, oğlan toğurması âsân ola. **Za'ferân** iki dirhem, toğurması şarblanan hâtun kişiyeye içürseler, fi'l-hâl doğura. **İlan kavın** oğlan doğuran hâtun kişi şarplanub, bügelse, ol kavını uyluğına bağlasalar, fi'l-hâl vaz'-ı haml ide. **Boy tohmı** yağın oğlan toğurmaz hâtun kişnîni fercine dürtseler, fi'l-hâl vaz'-ı haml eyleye. **Temürtaş**²⁸ dan rivâyetdür ki bu âyeti bir päre kâğada yazub, içüreler hem-ân-dem doğura; **"Bismillahirrahmanirrahîm.** Yâ eyyuhe'n-nâsu'ttekû rabbekum inne zelzelete's-sâ'ati şey'un 'azîmun.²⁹ Yevme terevnehâ tezhelu kullu murđi'atin 'ammâ erđa'at ve teda'u kullu zâti hamlin hamlehâ ve teren'-nâse sukârâ ve mâ hum bisukârâ ve lâkinne 'azâba-llahi şedîdun.³⁰ **Ve dahı** 'avret şarplansa, bunı yazub, şuyın içe: **"Bismillahirrahmanirrahîm.** İze's-semâ'u-nşakkat.³¹ Ve ezinet lirabbihâ ve hıkkat.³² Ve ize'l-arđu muddet.³³ Ve elkat mâ fihâ ve teħallet.³⁴ İnnehu huve's-semî'l-'alîmu.³⁵ Ve lâ havle ve lâ kuvvete illâ billahi'l-'aliyyi'l-'azîm." **Nev'-i diger:** Yaş kişnîci oğlan doğururken şarplanan 'avretin uyluğına bağlayub, aşâ kosalar, fi'l-hâl doğura. **Bir hâtun-ki** oğlan toğurmakda zahmet çeke,³⁵ yâ üç yâ dört mişkâl hıyârşenbe kabın dögeler ve un

²⁶ Metnin bundan sonraki bölümü sayfanın derkenarında yer almaktadır (YN).

²⁷ Bu kelimeden sonra "ravza" kelimesi bulunmaktadır. Bu kelimenin metinde yanlışlıkla yazılmış olduğu düşünüldüğünden çevriyazı metne alınmamıştır (YN).

²⁸ Hac, 22/1.⁵²

²⁹ Hac, 22/2.⁵²

³⁰ İnşikak, 84/1.⁵²

³¹ İnşikak, 84/2.⁵²

³² İnşikak, 84/3.⁵²

³³ İnşikak, 84/4.⁵²

³⁴ Şuara, 26/220'den.⁵²

³⁵ Derkenarda yer alan kısım burada sonlanmaktadır (YN).

eyleyüp, elekden geçürüp, üç ülüsi şuyı ile veyā yağıyla içe, hemān sā‘at toğura. **Mıḡnāfīs** taşın toğurmaḡda ‘usret çeken hātūn şol eline alub, bir zemān tutsa, fī‘l-hāl toğura. **Diger:** Oğlan toğuramayan hātūn için bu āyet bir tatlu kabak kabına yazub, sağ bāzūsına bağlayalar, fī‘l-hāl toğura; āyet budur: “Bismillāhırraḡmanırraḡīm. Kul men yerzūkukum mine’s-semā’i ve’l-ardı emmen yemlikus’-sem’a ve’l-ebşāre ve men yuḡricu’l-hayye mine’l-meyyiti ve yuḡricu’l-meyyite mine’l-hayyi ve men yudabbiru’l-emre feseyekūlūna-llahu fekul efelā tettekūne.”³⁶ **Nev-i diger:** Mercān taşın şarblanan hātūn kişiniñ ferici kapusına bağlayalar, fī‘l-hāl toğura ve toğurduḡdan şoñra ol taşu gidere. Mücerrebdır. **Nev-i diger:** Deñiz köpüḡin şuyla ezüb, şarplanan hātūn kişiyē içürseler, āsānıḡla toğura; ve bir mıkḡdār **mıḡnāfīs** ayaḡınıñ baş barmaḡına bağlasalar, fī‘l-hāl toğura. Mücerrebdır. **Kışnici** kökiyle arḡuncaḡ çıkarsa, anuñ kökin oḡlan toğurmaḡda ‘usret çeken hātūnuñ buḡuna bağlasalar, fī‘l-hāl toğura. **Hakīm** eydür: “‘Avret oḡlan toğurmasa, bu āyeti yazup, bilesinde götüre ve daḡı içi şırçalı yaşıḡ çanaḡa yazub, şuyın içse, fī‘l-hāl toğura.” “Bismillāhırraḡmanırraḡīm. Veledeḡ Meryemu ‘İsā nebiyye. İzes’-semā’u’-nşakḡat.³⁷ Ve ezinet lirabbihā ve ḡukḡat.³⁸ Ve ize’l-ardı muddet.³⁹ Ve elḡat [158] mā fihā ve teḡhallet.⁴⁰ Ve ezinet lirabbihā ve ḡukḡat.⁴¹ Ve min batşihā ve min veledin sā’ileten müslimeten. Keennehum yevme yerevnehā lem yelbeşü illā ‘aşıyyeten av duḡāhā.⁴² Ve tenzilu mine’l-Kur’āni mā huve şifā’un ve raḡmetun li’l-mu’minin ve lā ḡavle lā kuvvete illā bi-llahhi’l-‘aliyyi’l-azīm.” Ve daḡı **Hakīm** eydür: “‘Avret oḡlanı ḡücle toḡursa, bu āyeti bir şırçaya yazalar, şuyın içüreler, fī‘l-hāl toğura.” “**Bismillāhırraḡmanırraḡīm.** Allahu lā ilāhe illā huve’l-hayyu’l⁴³-‘azīzu’l-hakīmu’⁴⁴. Subḡāna-llahi’⁴⁵l-‘arşı’l-‘azīmi.⁴⁶ Elḡamdulillahi rabbi’l-‘ālemīne.⁴⁷ Keennehum yevme yerevnehā⁴⁸ lem yelbeşü illā sā’aten min neharin belāḡun fehel yuhliku ille’l-kavmu’l-fāşikūne.⁴⁹” Ve daḡı ḡavāşşdan işidilmişdir: ‘Avret şarplansa, örümceḡi tıtarlar, sağ uyluḡınıñ yukaru yanına, iç yanınıñ, bir biz ile bağlayalar, fī‘l-hāl toğura.

Dördüncü ravza: Karından oḡlan çıkarması ve oḡlan bıraḡdırmaması ve ḡāmile ‘avret ve süd emer oḡlan ve raḡm ve ḡayz ve nifās ḡāller beyānındadır.

Merzencüş yaḡı oḡlan yataḡın devşirir ve raḡmiñ aḡzın açar; ve ayva dāne yaḡı raḡmiñ aḡzın açar ve oḡlan yataḡın devşirir. Za‘ferānı bir ḡoz ḡadarın şoñı düşmeyen ‘avretin boynına aşı kosalar, fī‘l-hāl düşüre. **Sarāḡs-ı rümī** dibin ki eyrelti ve ḡuzḡun otı daḡı dirler, altı direm, içinde ölmüş oḡlan olan hātūna içürseler, fī‘l-hāl düşüre. **Yılan ḡavın** tütsi etseler, oḡlan yataḡın devşire. Eḡer diri oḡlan olursa, öldürür, saḡınalar. **Çörek** otın ḡül yağıyla yaḡu etseler, oḡlan yataḡın devşirir. **Ferāşiyūnı** hātūn kişiyē ḡaynadub, şuyın içse, oḡlan yataḡın devşirir. **Zeytūnı** şamḡ ile hātūn kişiyē içse, oḡlanı düşürür. **Yarpuzı** içseler, ölmüş oḡlanı karından çıkarır. **Lādeni** tütsi itseler, oḡlan yataḡın devşirir. **Eḡer** at tırnaḡını veyā eşek tırnaḡını veyā balıḡ gözüni ḡāmile ‘avretiñ eteḡi altına bir ḡac def’a tütüzseler, ḡarındaḡı oḡlanı düşüre. Şol ‘avret kim ḡarında ölmüş oḡlan olsa, toḡuramasa, bir pāre şıḡır boḡın [159] ve bir pāre tuzlı balıḡı ol ‘avretin eteḡi altına tütsi idüb ve andan bir pāre şu içürseler, ḡarında ölmüş oḡlanı āsānıḡla düşüre; **ve daḡı** her ‘avret-kim ḡarında ölmüş oḡlan olsa, kişver toḡmın ol ‘avretin altına tütüzseler, fī‘l-hāl düşüre; **ve her** ‘avret-kim dilerse ḡarında oḡlanın bıraḡa, her ḡünde dört mişḡāl ma’danūs, issi şu ile veyā ḡurma şuyıyla on beş ḡüne deḡin içse, oḡlanın bıraḡa. **Eḡer** oḡlan eşiyē düşmese, kükürdi buḡur ideler, düşe. **Ma’danūsıñ** kendü ala ki mersin toḡmı daḡı ancılayındır; **ve her** ‘avret-kim dilerse ḡayz göre, şarābı ḡül yaḡına ḡatsa ve ışıtsa da yese, ḡayzı açıla. **Eḡer** geyik boynuzun bir ḡāmile ‘avretin boḡazına aşısalar, oḡlanın düşüre. Mücerrebdır. **Her kim** isteban toḡmınıñ ḡızılının ḡarındaḡı oḡlanın düşürmek isteyen hātūna muttaşıl yedirse, ḡarındaḡı oḡlanı düşüre. **Her kim** ḡāvus ḡanın bir bize bulaşdırup, şāf gibi fercinde götüre, ḡarındaḡı oḡlan düşe. Mücerrebdır.

Evvelki maḡlab: ḡāmile ‘avret ve süd emer tıfl oḡlan ḡāllerin bildirir.

Şarāb-ı ḡışrım ya’nı ḡoruk şarābı ḡāmile hātūn kişilere fāyide ider. Ma’delerin ḡavı ider. Oḡlanın muḡkem durar, düşürmez. Bunuñ bedeli ḡoruk şuyıdır; ekşi elma şuyıdır. **Bir hātūnıñ** oḡlanı düşmek dilese, ḡandan nişān görse, beline ve ayaḡınıñ ḡabānı altına ve ucına bal dürtüb, üzerine yanmış alçı veyā söyünmedik kireç dökeler, oḡlanı düşmeye. **Ebemḡümeceiniñ** yapraḡın kökiyle

³⁶ Yunus, 10/31.⁵²

³⁷ İnşikak, 84/1.⁵²

³⁸ İnşikak, 84/2.⁵²

³⁹ İnşikak, 84/3.⁵²

⁴⁰ İnşikak, 84/4.⁵²

⁴¹ İnşikak, 84/5.⁵²

⁴² Naziat, 79/46.⁵²

⁴³ Al-i İmran, 3/2’dan.⁵²

⁴⁴ Al-i İmran, 3/6’dan.⁵²

⁴⁵ Müminun, 23/91’dan.⁵²

⁴⁶ Neml, 27/26’dan.⁵²

⁴⁷ Fatiha, 1/2.⁵²

⁴⁸ Naziat, 79/46’dan.⁵²

⁴⁹ Ahkaf, 46/35’dan.⁵²

bişürseler, südsüz olan 'avrete içürseler, südi ziyâde ola. **Duruncı** ya'nî çıyan otını kendü egirdiği iplik ile hâmile 'avretiñ delip, boynına aşsalar, emîn ola, her zahmetlerden-ki hâmile 'avretlerde olur. Yelelü kurduñ ya'nî anduğñ derisin oğlan düşüren 'avretiñ karnına bağlasalar, oğlan düşürmeye. Bir ölmüş [160] 'akrebi oğlan düşüren hâtün kişiniñ boynına aşsalar, oğlanı düşmeye. **Bir hâtün ki dâ'imâ** oğlanın düşüre, anıñ 'ilâcı oldur ki şu degirmeniniñ taşından bir pâresini başında götüre, artuk düşürmez ola. **Şakâküli** hâtün kişiler yiseler, südi gele. **Çiriş** otınıñ dibin kaynatsalar, tâ koyulsa, andan emcekinden olan şişe yaķu itseler, gidere. **Gelincik** çiçeği ki yabanda biter, yaprağıyla güyegi otın bişürseler, yiseler, südi çoğ ola. **Çörek** otın bir kaç gün içseler, südi yürüde. **Hakim** eydür: "Her kim bu âyeti za'ferân ile ve gül-âbla geyik derisine yazsa, hâmile 'avret sağ bázusına tâ toğurınca kendü ve oğlan dükeli iktidara kurtıla **ve daķı** misk ve za'ferân birle yazsa, tıfl oğlan boynına bağlasa ve demür kaplayub, ağlaması ve inlemesi ve korkusu ve uykusuzlığı az ola ve az süd kim anasından eme, tamâm gıdâ bulub, emîn ola ve yüzi hûb ve mübârek ola. Âyet budur: "Bismillahirrahmanirrahîm. İz kâleti'mrâtu 'imrâne rabbi innî nezertu leke mâ fî batnî muħarrerren feteķabbel minnî inneke ente's-semî'u'l-'alîmu.⁵⁰ Felemmâ vaķa'athâ kâlet rabbi innî vaķa'tuhâ unşâ va-llahu a'lemu bimâ vaķa'at ve leyse'z-zekeru ke'l-unşâ ve innî semmeytuhâ meryeme ve innî u'tzuhâ bike ve zurriyetehâ mine's-şeytâni'r-racîmi.⁵¹ Feteķabbelhâ rabbuhâ biķabûlin ħasenin ve enbethâ nebâten ħasenen ve keffelehâ zekerıyyâ kullemâ deķale 'aleyha zekerıyye'l-miħrâbe vecede 'indehâ rizķen kâle yâ meryemu annî leke ħazâ kâlet huve min indi-llahi inna-llahe yerzuku men yeşâ'u biğayri ħisâbin.⁵²" **Za'ferâna** mûm karışdırsalar, hâtün kişi fercinde götüirse, rahmde olan çıbanları oñulda. Sayağın rahmde çıbanı olan hâtün götüirse, fâ'ide ide. **Izhîr** ki Mekke ayrığıdır, 'aṭṭârlar şatar, eger anı kaynadsalar hâtün kişi girüb, ol şuda ıřcaķ iken otursa, karnında olan veremleri gidere. Mekke ayrığı bulunmazsa, bu yirde biten daķı olur demişler. **Boy** [161] ve çam şakızı ve kızıl büye ve zeyt yağı ve sâde yağı; bu altısın berâber idüb, havân içinde muħkem ħall idüb, oğlancıklarıñ başında olan kele ve saç kırana bir kaç, başın terâş idüp, süreler, def' ola. **Oğlancıklarıñ** bedeninde sivilciler olsa, bir pâre pulâdı boynına bağlayalar. **Nev'-i diger:** Eger bir ma'şûm inîzede olsa, et ve cân kalmayub, şararub, şolsa, ısıcaķ şıgır karnını yarub, oğlanı boğazına dek, içine oturdalar, tâ alnı derleyüb, zebûn olınca.

Andan çıkarup, şara koyup, yaturalar. Üç günden soñra ħammâmda yuyalar. Cemî' illetden emîn olup, et cân bağlaya. Ammâ evvel bahârda itmek nâfi'dir. **Nev'-i âhir:** Oğlancıklarıñ ħarâreti ħâlip olup, şuyı çoğ içse, zerde çûpi saħķ idüb, şuyula ezüp, karnına ve gögsine süreler, nâfi'dir. **Eger** oğlancığıñ karnı kiberse, at boķı içürseler, fâ'ide ide. **Eger** oğlancıklarıñ karnı südde ile tolsa, tavula dönse, gili sirke ile ışladub, yaş şabûnla merhem gibi idüb, yaķı ide, kurudukça değişe. Nâfi'dir. **Nev'-i âhir:** Oğlanıñ kavuğunda taş olsa, ħasek ya'nî demür diken, kavun çekirdeği içi ile kaynadup, şuyını üç gün içüreler, taşı eride ve bil sovuķluğın daķı gidere; ve oğlancıklarıñ kavuğunda taş olsa, ufadub, kum idüp, döke: **Kâknec toħmı** ki ol bir otdur ki üzerinde kızıl ve ala gibi ħılâfı olup, içinde kiraz dânesi gibi bir nesne vardır, kâknec anıñ içindeki toħma dirler; ve toħm-ı kerefs ve 'ırķû's-sûs ki buyân kökidir ve fülful ve ħabbû'l-ğâr, bunlardan birer direm, gügercin boķı bir buçuķ dirhem, iki ağırı balla ma'cûn idüp, oğlancıklara bir direm, âdemlere üç direm yidüresin, 'acâyib nâfi'dir. **Oğlancıklarıñ** sidüğü [162] tutulsa, yumurta kabını pâk yuyasın; daķı muħkem saħķ idesin. Berâber şeker katup, yidüresin. Seribi iki dirhemden dört dirheme degindür. Ma'şûmlara miķdârınca viresin. **Nev'-i âhir:** Ummu's-sıbyân ya'nî oğlancıklara ħastalığı için şaru helîle kabı ve maşṭakî ve râvend-i çinî birer direm; kişnic iki direm; eleyüp, bir miķdâr şeker ile bu cümle'i karışdurup, un gibi idüb, on iki yaşında oğlana iki direm, kücücüklerle miķdârınca, anası südiyle viresin. **Nev'-i âhir:** Oğlan ħastalığı için oğlan toğdığı sâ'at sağ kulağına ezân ve şol kulağına ikâmet ideler. 'Ömri oldukça ol marazı görmeye. **Eger** bu du'âyı oğlancıklar ħastalığına ve uçuk rencine ve delü olanlarıñ üzerine okuyalar, üfüreler ve yazalar, şuyın içüreler, ol 'illetlerden ħalâş ola. Mücerrebdir: "Bismillahirrahmanirrahîm. Allahumme ente ilahu men fi's-semavâti ve ilahu men fi'l-arđi lâ cebbâre fiĥâ ħayruke ve meliku men fi's-semavâti ve men fi'l-arđi lâ melike fiĥâ ħayruke ve lâ ķudretike fi'l-arđi kekudretike fi's-semâ'i sulṭânike fi'l-arđi kesulṭânike fi's-semâ'i biismike el-kerîmi ve biveķike el-munîri ve mulku'l-ķadîmi inneke 'alâ kulli şey'in ķadîr lâ ħavle ve lâ ķuvvete illâ billahi'l-'aliyyi'l-'azîm." **Nev'-i âhir:** Ummu's-sıbyân bir uçukdur ki safrâdan ħâşıl olur. 'Alâmeti: Tez tez olur ve gice katı buñalur. Beñzi ve gözi şaru olur. Kuşcaķ, safrâ kuşar. 'Îlâcı: Safrâyı ishâl itmekdir ve şarâb-ı leymûn ve şarâb-ı nîlûfer ve şarâb-ı benefşe ve şarâb-ı iccâş ve şarâb-ı aħmâş içüreler. **Oğlancıklarda** olucaķ, lisânü's-sevr şuyında buyân dibin kaynadup, süzeler, içinde terencübîn

⁵⁰ Al-i İmran, 3/35,⁵²

⁵¹ Al-i İmran, 3/36,⁵²

⁵² Al-i İmran, 3/37,⁵²

9. Paulus Aeginata. The Seven Books of Paulus Aeginata (Translated from Greek with A Commentary by Adams F), in three volumes, Vol. II. London: The Sydenham Society, 1846: 381-394, 405-406.
10. Er-Râzî, Ebî Bekr Muhammed bin Zekerîyyâ. El-Hâvî fî't-Tıbb, el-mucelledu's-sâlis (3. Cilt), el-cuzu't-tâsi' (9. Bölüm). Beirut: Dar Al-Kotob Al-Ilmiyah, 1421 H / 2000: 1398-1516.
11. 'Ali ibn Abbâs el-Mecûsî. Kâmilu's-sinâ'ati't-tıbbiyye, 2. Cilt. Kahire: el-Matba'atu'l-kubrâ el-'Âmire, 1294 H [1877]: 51-58.
12. Kazancıgil A, Karlıga B. Ali ibn Abbâs el-Mucusi'nin "Kitâbu'l-Melîki"si içinde doğum bilgisi konuları. Tıp Tarihi Araştırmaları 2003; 11: 190-208.
13. İbn Sînâ. Tahbîzü'l-mathûn fî tercemet-i Kânûn (Çeviren: Tokâdî Mustafâ Efendi bin Ahmed bin Hasan). İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Hamidiye Koleksiyonu, No: 1015: 94a-99a, 428a-446 [Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Anabilim Dalı Kütüphanesi'ne Prof. Dr. Feridun Nafiz Uzluk tarafından kazandırılan fotoğraf baskısı].
14. İbn-i Sînâ. El-Kânûn fî't-Tıbb, Birinci Kitap (Türkçeye çeviren: Kâhya E). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi, 1995: 229-242.
15. Albucasis. On Surgery and Instruments (A Definitive Edition of The Arabic Text with English Translation and Commentary by Spink MS and Lewis GL). London: The Wellcome Institute of The History of Medicine, 1973: 456-501.
16. Rabbill SX. The first treatise on pediatrics. Am J Dis Child 122: 369-376, 1971.
17. Celalüddin Hızır (Hacı Paşa). Müntahab-ı Şifâ I, Giriş-Metin (Hazırlayan: Öner Z). Ankara: AKDTYK, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1990: 123-125, 179-180.
18. Tabîb İbn-i Şerîf. Yâdigâr: 15. Yüzyıl Türkçe Tıp Kitabı Yâdigâr-ı İbn-i Şerîf (Proje Danışmanı: Altıntaş A, Hazırlayanlar: Okutan MY, Koçer D, Yıldız M). İstanbul: Merkez Efendi Geleneksel Tıp Derneği, 2004: 48, 67, 121, 129-134.
19. Eşref bin Muhammed. Hazâ'inü's-Saâ'dat 1460 (H. 864) (Hazırlayan: Şehsuvaroğlu BN). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1961: 9-22.
20. Şerefeddin Sabuncuoğlu. Cerrâhiyyetü'l-Hâniyye, I (Hazırlayan: Uzel İ). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992: 300-315.
21. Nasrullah oğlu Salih. "Gayetülbeyan fî Tedbiri Bedenil İnsan" İnsan Sağlığı ve Sağlığı Koruma Yöntemleri, II. Kitap (Osmanlıca el yazmasından bugünkü yazı ve konuşma dilimize çeviren: Özkök A). Ankara: Vega Yayınları, 1992: 146-157.
22. Acıduman A. Hekimbaşı Emir Çelebi'nin Enmüzcü't-Tıbb adlı eserinde gebelik ve doğum üzerine. Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi 2010; 53: 318-327.
23. Acıduman A, İlgili Ö. Erken dönem tıp yazmalarından Hacı Paşa'nın (Celalüddin Hızır) Teshîl adlı eserinde çocuk sağlığı ve hastalıkları üzerine bir ön çalışma. Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi 2011; 54: 231-243.
24. Acıduman A, İlgili Ö. XVIII. Yüzyılda Osmanlı tıbbında çocuk hastalıkları ile ilgili bir bölüm içeren önemli bir Türkçe eser: Nüzhetü'l-Ebdân fî Tercemet-i Gâyeti'l-İtkân. Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi 2012; 55: 110-125.
25. Acıduman A. Ankaralı hekim Nidâ'î ve ünlü eseri Menâfi'ü'n-Nâs: XVI. yüzyıldan çocuk hastalıkları ve deontolojiye bir bakış. Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi 2013; 56: 151-167.
26. Ünver AS. Tıp Tarihi: Tarihten önceki zamandan İslâm Tababetine ve İslâm Tababetinden XX inci asra kadar, I ve II inci Kısımlar. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1943: 172.
27. Şehsuvaroğlu BN, Erdemir Demirhan A, Çantay Güressever G. Türk Tıp Tarihi. Bursa: Taş Kitapçılık, 1984: 101-102.
28. Nidâî. Ravzatü'n-nisâ. Kütahya: Tavşanlı, Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi, No: 581/2.
29. Nidâî. Menâfi'ü'n-nâs. Kütahya: Tavşanlı, Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi, No: 581/1.
30. İhsanoğlu E (ed). Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi, I. Cilt (Hazırlayanlar: İhsanoğlu E, Şeşen R, Bekar MS, Gündüz G, Bulut V). İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), 2008: 155, 174-175.
31. (Yöntem) AC [Çeviri ve sadeleştirme: Acıduman A]. Şair ve tabip Şifâî Şaban Efendi. Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi 2010; 53: 244-250.
32. Adivar AA. Osmanlı Türklerinde İlim (6. Basım). İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000: 115-117.
33. Uzluk FN. Ankaralı hekim Nidâî. Selâmet 1962; (3): 13.
34. Dirioz M. Şaban Nidâî. İçinde: Köker AH (ed). Hekimbaşı Kaysuni-zade Mehmed Efendi (1512-1569), Ankara'lı Şair Hekim Nidai (1502-1570), Türk Hat Sanatı. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü, 1990:
35. Ankaralı Hekim Nidâî. Genc-i Esrâr-ı Mâ'nî (İnceleme-Metin) (Hazırlayan: Yılmaz N). Kayseri Laçın Yayınları, 2009: 67-69.
36. Nidâ'î. Menâfi'ü'n-Nâs. Ankara Milli Kütüphane, 06 Hk 470. 1093 H. [1682]: v. 1b-4b, 115b-117b.
37. Nidâ'î. Menâfi'ü'n-Nâs. Ankara Milli Kütüphane, 06 Hk 269. 1140 H. [1727]: 6-14, 242-245.
38. Nidâ'î. Menâfi'ü'n-Nâs. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, No. 36078 1142 H. [1729/30]: 95-98, 163-166.
39. Özçelik S. Nidâî. İçinde: TDV. İslâm Ansiklopedisi. 33 Cilt. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007: 77-78.
40. (Uzluk) FN. Mevlevî Tabîbler. İkdâm S. 9424, 12 Haziran 1923: 3.
41. Kâtip Çelebi. Keşfü'z-Zunûn An Esâmî'l-Kütûbi ve'l-Fünûn (Kitapların ve İlimlerin İsimlerinden Şüphelerin Giderilmesi) (Arapçadan tercüme eden: Balcı R), 4. Cilt. İstanbul: Türkiye ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2007: 1466.
42. Bursalı Mehmed Tahir. Osmanlı Müellifleri (Hazırlayan: Özen İ), 3. Cild. İstanbul: Meral Yayınevi, 1975: 226.

43. [Uludağ] OŞ. Beşbuçuk Asırlık Türk Tabâbeti Tarihi (İnceleme ve Dipnotlarını Yazan ve Yeni Harflerle Sadeleştiren: Uzel İ). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991: 205, 209-215.
44. Şen FM. Nidâi ve Kırım tarihi hakkında yeni bir eseri: Nusret-i Gazâ-yı Sâhib Gerây Hân, Hikâyet-i Boğdan. *Türkiyat Mecmuası* 23: 145-169, 2013.
45. Târîh-i Sâhib Giray Hân (Historie de Sahib Giray, Khan de Crimée de 1532 à 1551). Edition Critique, Traduction, Notes et Glossaire: Gökbilgin Ö. Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1973: 19-21, 107, 144, 147, 149.
46. Togan AZV. Tarihte Usûl (4üncü baskı). İstanbul: Enderun Kitabevi, 1985: 226.
47. Levend AG. Bakû'da Fuzulî'yi anarken. *Türk Dili* 8 (90): 293-303.
48. Emecen F. Selim II (ö. 982/1574) Osmanlı Padişahı (1566-1574). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, Cilt 36, 2009: 414-418.
49. Kurdoğlu VB. Şâir Tabibler. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul Enstitüsü Neşriyatı, 1967: 105.
50. Hacı Paşa. Hazâ Kitâbü't-Teshîl fi't-Tıbb li-Hacı Paşa. İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nuruosmaniye Koleksiyonu, No: 3575: v. 114a-b [Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Anabilim Dalı Kütüphanesi'ne Prof. Dr. Feridun Nafiz Uzluk tarafından kazandırılan fotoğraf baskısı].
51. Acıduman A, Arda B. Dede Korkut öyküleri tıp tarihi bakış açısıyla ne söyler? *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi* 2011; 54: 189-196.
52. Diyanet İşleri Başkanlığı, Kur'an-ı Kerim Portalı, kuran.diyaret.gov.tr/Kuran.aspx, erişim tarihi: 20 Haziran 2014.